

Yr hawl i dai digonol yng Nghymru: y sylfaen dystiolaeth

Adroddiad ymchwil annibynnol gan Alma Economics

Comisiynwyd gan Tai Pawb, Sefydliad Siartredig
Tai Cymru a Shelter Cymru

Rhagfyr 2021

Am yr awduron

Mae Alma Economics yn cyfuno arbenigedd dadansoddol digymar â'r gallu i gyfleu syniadau cymhleth yn glir.

www.almaeconomics.com

Ynglŷn â'r sefydliadau comisiynu

Mae Tai Pawb yn gweithio i hyrwyddo cydraddoldeb a chyfiawnder cymdeithasol mewn tai yng Nghymru.

Rydyn ni'n dychmygu Cymru lle mae gan bawb yr hawl i gartref da.

www.taipawb.org

Mae CIH Cymru yn cefnogi gweithwyr tai proffesiynol i greu dyfodol lle mae gan bawb le i alw'n gartref. Ni yw'r corff proffesiynol ar gyfer pobl sy'n gweithio ym maes tai, y llais annibynnol dros dai a chartref safonau proffesiynol.

www.cih.org

Mae Shelter Cymru yn bodoli i amddiffyn yr hawl i gartref diogel. Rydyn ni'n helpu miloedd o bobl yng Nghymru bob blwyddyn trwy gynnig cyngor annibynnol am ddim.

www.sheltercymru.org.uk

Hoffai'r tîm ymchwil gydnabod yn ddiolchgar fewnbwn ar astudiaethau achos o drafodaethau â Maria Aldanas (Ffederasiwn Sefydliadau Cenedlaethol Ewrop sy'n Gweithio gyda'r Digartref), yr Athro Isobel Anderson (Prifysgol Stirling), Juha Kaakinen (Prif Swyddog Gweithredol yr Y-Foundation, y Ffindir), Dr Padraic Kenna (Prifysgol Genedlaethol Iwerddon Galway), Kerri Kruse a Vee Blackwood (Comisiwn Hawliau Dynol Seland Newydd).

Tabl cynnwys

Crynodeb gweithredol.....	1
Yr hawl i dai digonol	1
Anghydraddoldeb tai a thai yng Nghymru	1
Costau tai annigonol	2
Enghreifftiau rhyngwladol	3
Gwersi a ddysgwyd o astudiaethau achos	5
i. Gwireddu blaengar.....	5
ii. Llywodraethu.....	5
iii. Cyflenwad tai.....	6
Y cyfle i Gymru.....	6
Cyflwyniad	7
Cefndir.....	8
Tai yng Nghymru.....	8
Anghydraddoldeb tai yng Nghymru	10
Polisiau tai yng Nghymru	11
Costau tai annigonol	12
Iechyd a gofal cymdeithasol.....	12
Atgyweirio tai ac arbed costau yng Nghymru	13
Iechyd a digartrefedd	14
Addysg	15
Colledion cynhyrchiant ac effaith economaidd	15
Y system trosedd a chyfiawnder	16
Newid hinsawdd	17
Tai digonol yng Nghymru	18
Yr hawl i dai digonol yng Nghymru.....	18
Astudiaethau achos	20
Braenaru gwireddu blaengar	21
Y Ffindir.....	21
Enghreifftiau o gynnydd.....	23
Canada.....	23
Yr Alban	24
Seland Newydd	25
Gwersi a ddysgwyd o ddeddfau llai llwyddiannus	27
Ffrainc	27
Sbaen.....	28

Hawl y gellir ei chyfiawnhau	30
De Affrica.....	30
Gwersi a ddysgwyd o astudiaethau achos	31
i. Gwireddu blaengar.....	31
ii. Llywodraethu.....	31
iii. Cyflenwad tai.....	32
Y Cyfle i Gymru.....	32
Cyfeiriadau	33

Crynodeb gweithredol

Yr hawl i dai digonol

Mae'r hawl i dai digonol yn hawl ddynol sylfaenol sy'n deillio o'r hawl i safon byw ddigonol, fel y'i diffinnir yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol¹ - "Mae'r Gwladwriaethau sy'n Bartion i'r Cyfamod presennol yn cydnabod hawl pawb i safon byw ddigonol iddo'i hun a'i deulu, gan gynnwys bwyd, dillad a thai digonol, ac i wella amodau byw yn barhaus.

Mae'r hawl ddynol sylfaenol hon wedi'i hymgorffori mewn deddfwriaeth mewn gwledydd fel De Affrica a Chanada ac yng nghyfansoddiadau gwledydd eraill fel y Ffindir. Yn fwy diweddar, mae'r Alban wedi bod yn cymryd camau tuag at gyflwyno'r hawl hon mewn deddfwriaeth genedlaethol i sicrhau ei bod yn cael ei gwreiddu a'i gorfodi'n raddol. Ym mis Tachwedd 2021, ymrwymodd y Cytundeb Cydweithrediad rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru Lywodraeth Cymru i gyhoeddi Papur Gwyn ar gynigion ar gyfer cyflwyno hawl i dai digonol yng Nghymru.²

Daw'r ymrwymiad hwn gan Lywodraeth Cymru yn dilyn tair blynedd ar ôl sefydlu'r ymgyrch Cefnogi'r Bil i eirioli dros gyflwyno'r hawl i dai digonol yng Nghymru.³ Yn gyntaf, roedd y rhaglen waith hon yn cynnwys adroddiad dichonoldeb gan Dr Simon Hoffman (Prifysgol Abertawe)⁴ ac yna drafftio Bil arfaethedig.⁵ Mae'r Mesur Drafft wedi'i lofnodi gan dros 90 o bartneriaid rhanddeiliaid yng Nghymru, gan gynnwys Prif Weithredwyr Cymdeithasau Tai, Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol, Plaid Cymru ac arweinydd Democratiaid Rhyddfrydol Cymru.

Bydd cyflwyno'r hawl i dai digonol yng nghyfraith Cymru yn helpu i fynd i'r afael â materion tai, gan gynnwys digartrefedd, diogelwch a fforddiadwyedd. Canfu arolwg barn yn 2020 gan Sefydliad Tai Siartredig (CIH) Cymru⁶ o tua 1,000 o unigolion yng Nghymru fod 77% o bobl o blaid cyflwyno hawl gyfreithiol i dai a 83% yn cefnogi y dylai'r llywodraeth fod yn gyfrifol am sicrhau bod gan bawb fynediad at gartref gweddus (Awan-Scully, 2020).

Anghydraddoldeb tai a thai yng Nghymru

Yn seiliedig ar ymchwil gan Shelter Cymru, mae un o bob tri o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai annïogel neu anfforddiadwy.⁷ Mae'r pandemig wedi tynnu sylw at yr anghydraddoldebau hyn yn y sector tai gan fod cyfnodau clo wedi arwain at bobl yng Nghymru yn treulio llawer o amser gartref. Yn ystod y cyfnod hwn, mae rhai dinasyddion wedi treulio amser mewn tai o ansawdd da gyda digon o le i

¹ Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol. Erthygl 11. Ar gael yn: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

² Y Cytundeb Cydweithio, Llywodraeth Cymru, 2021. Ar gael yn: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-11/cydweithredu-cytundeb-2021.pdf>

³ Arweinir yr ymgyrch Back the Bill ar y cyd gan Tai Pawb, Sefydliad Siartredig Tai Cymru a Shelter Cymru.

⁴ Yr hawl i dai digonol yng Nghymru: Adroddiad Dichonoldeb, Dr Simon Hoffman, 2019. Ar gael yn: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2019/06/RightToHousing-Full-ENG.pdf>

⁵ Ar gael yn Saesneg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/09/Back-the-bill-right-to-adeffic-housing.pdf> ac yn Gymraeg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/10/Draft-Bill-Cymraeg.pdf>

⁶ Y Sefydliad Tai Siartredig, 2020. "Mae tri chwarter yn cefnogi hawl gyfreithiol i dai yng Nghymru". Ar gael yn: <https://www.cih.org/news/three-quart-support-legal-right-to-ousing-in-wales>

⁷ ITV, 2021. "Mae ffigurau newydd" sy'rdanol 'yn dangos graddfa argyfwng tai yng Nghymru ymysg galwadau bod Llywodraeth Cymru yn gweithredu ar unwaith". Ar gael yn: <https://www.itv.com/news/wales/2021-05-26/shocking-new-figures-demonstrate-scale-of-housing-crisis-in-wales-amidst-calls-for-instant-welsh-government-action>

fyw, mae eraill wedi byw mewn amodau tai gorlawn o ansawdd gwael, tra bod unigolion eraill wedi profi digartrefedd.

Yn seiliedig ar arolwg gan Shelter Cymru (2020), yn ystod y cyfnod clo roedd 32% o aelwydydd yn byw mewn tai â pheryglon, gan gynnwys lleithder, llwydni a pheryglon trydanol, ynghyd â thoeau neu ffenestri sy'n gollwng. Mae costau tai cynyddol, maint gostyngedig y sector rhentu cymdeithasol a thwf rhentu preifat wedi cyfrannu at gynyddu anghydraddoldebau tai (Canolfan Cydweithredol Tystiolaeth Tai y DU, 2021). Ym mis Medi 2021, amcangyfrifwyd bod tua 130 o bobl yn cysgu allan yng Nghymru,⁸ tra bod tua 7,000 mewn llety dros dro.⁹

Amlygodd y pandemig yr anghydraddoldebau presennol i rai grwpiau poblogaeth o ran cael gafael ar dai digonol. Un o'r grwpiau hynny yw pobl Ddu, Asiaidd a Lleiafrifoedd Ethnig sy'n anghymesur o debygol o fyw mewn tai gorlawn (Llywodraeth Cymru, 2021a) ac sydd â risg uwch o ddigartrefedd (Price, 2021). Mae ffoaduriaid, ymfudwyr a cheiswyr lloches hefyd yn wynebu anghydraddoldebau tai; maent yn wynebu anawsterau wrth gyrchu tai digonol oherwydd hiliaeth, gwahaniaethu, anghydraddoldeb neu ffactorau strwythurol (Tai Pawb, 2019; Llywodraeth Cymru, 2021a).¹⁰

Mae unigolion o'r gymuned LGBTQ+ hefyd yn wynebu anghydraddoldebau tai, gyda thystiolaeth 2019 yn awgrymu bod y gymuned LGBTQ+ bedair gwaith yn fwy tebygol o fod mewn digartrefedd o gymharu â'u cyfoedion (Diwedd Digartrefedd Ieuencid Cymru, 2019).

Grŵp poblogaeth arall sy'n wynebu anghydraddoldeb tai yw pobl anabl sydd angen byw mewn tai hygyrch er mwyn cefnogi eu diogelwch a'u hannibyniaeth wrth iddyn nhw fyw o ddydd i ddydd. Mae tystiolaeth yn awgrymu bod gan 26% o bobl yng Nghymru ryw fath o anabledd a bod gan fwy na 10% nam symudedd (Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol, 2018).

Costau tai annigonol

Gall amodau tai gwael gael effeithiau andwyol ar iechyd corfforol a meddyliol unigolion, cynyddu defnydd o'r GIG, iechyd hunan-gofnodedig yn gwaethygu a lleihau disgwyliad oes (gweler e.e. Palacios et al. (2020), Clark and Kearns (2012), Bailie et al. (2012)). Mewn adroddiad yn 2019, amcangyfrifodd Iechyd Cyhoeddus Cymru fod tai gwael yn costio £95m y flwyddyn i'r gwasanaeth iechyd yng Nghymru (Watson et al., 2019).

Mae byw mewn tai annigonol neu anfforddiadwy yn gysylltiedig â chanlyniadau addysgol gwael i blant. Mae gan gartrefi sydd â mynediad at dai fforddiadwy fwy o incwm y gellir ei ddefnyddio ar gyfer maeth, gan helpu plant ymhellach i berfformio'n well yn yr ysgol (Thomas, 2017). Mae tystiolaeth bod gwella digonolrwydd tai yn gysylltiedig â lefelau uwch o gynhyrchiant a gweithgaredd economaidd (gweler e.e. Diamond, 2020 neu Wiesel, 2020).

Mae diffyg tai fforddiadwy a digonol yn gysylltiedig â mwy o gysylltiadau â'r system cyfiawnder troseddol (PWC, 2018).

Mae cartrefi annigonol yn tueddu i beidio â bod yn effeithlon o ran ynni, gan arwain at fwy o allyriadau nwyon tŷ gwydr a lefelau isel o gysur thermol. Archwiliodd Nicol et al. (2019) enghraifft astudiaeth achos yn canolbwyntio ar gostau a buddion gwella annedd yng Nghymru gyda sgôr effeithlonrwydd ynni o 21. Byddai gwelliannau i'r cartref yn cynnwys inswleiddio atig, gosod gwydr dwbl a gwella'r

⁸ Mae'r ffigurau hyn yn debygol o fod yn amcangyfrif rhy isel.

⁹ StatsWales, Medi 2021. "Darpariaeth llety digartrefedd a chysgu ar y stryd". Ar gael yn: <https://gov.wales/homelessness-accommodation-provision-and-rough-sleeping-september-2021>

¹⁰ Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol. Traciwr Hawliau Dynol. "Safon ddigonol o byw / tlodi - asesiad Llywodraeth Cymru". Ar gael yn: <https://humanrightstracker.com/ga/progress-assessment/digonol-safon-byw-tlodi-Cymru-lywodraeth-asesiad/>

system wresogi, a fyddai'n arwain at gynyddu sgôr effeithlonrwydd ynni'r adeilad i 57. Yn ogystal, byddai allyriadau CO₂ yr annedd a'r gost tanwydd flynyddol yn gostwng 53% a 49%, yn y drefn honno.

Enghreifftiau rhyngwladol

Mae yna nifer o enghreifftiau o wledydd eraill sydd â rhyw fath o hawl i dai digonol. Fodd bynnag, dilyniir gwahanol ddulliau i warantu'r hawl honno.

Yn y Ffindir, mae'r hawl i dai yn rhan o Gyfansoddiad y Ffindir a gweithredwyd polisïau yn sylweddol sydd wedi'u targedu at sicrhau darpariaeth tai o ansawdd i gwmpasu anghenion unigolion. O ran y cyfuniad o uchelgais llunio polisi a'r canlyniadau a gyflawnwyd, y Ffindir yw'r astudiaeth achos fwyaf datblygedig yn y maes hwn ar hyn o bryd.

Y Ffindir: gwlad sy'n gwneud cynnydd sylweddol

- Mae'r hawl i dai, ynghyd â hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol (ESC) eraill, yn rhan o Gyfansoddiad y Ffindir.
- Deddfir hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol trwy gyfreithiau, a asesir ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio ac a ystyrir yn gyfiawnadwy gan y llysoedd.
- Mae Housing First yn fodel rhyngwladol sy'n canolbwyntio ar sicrhau bod gan bobl ddigartref fynediad at dai ac mae'n seiliedig ar y theori y byddai unrhyw faterion eraill yn cael sylw unwaith y ceir tai (Cynghrair Genedlaethol i Ddiddymu Digartrefedd, 2016). Gweithredwyd hyn yn y Ffindir ar ffurf rhaglenni cenedlaethol ac mae'r rhaglenni hynny wedi bod yn effeithiol wrth leihau digartrefedd hirdymor.
- Dylid nodi dau wendid: (i) mae'r hawl hon i dai yn amodol ar yr effaith ar iechyd pobl, a (ii) mae cysylltiad gwan rhwng y Cyfansoddiad, sy'n diffinio'r hawl i dai, a'r polisïau sy'n sicrhau'r hawl i dai digonol.

Mae Canada a'r Alban yn ddwy enghraifft o wledydd sydd wedi cymryd camau tuag at gyflwyno'r hawl i dai digonol yn eu deddfwriaeth ond sydd mewn cyfnod cymharol gynnar wrth wneud hynny. Mae Canada yn fodel unigryw sydd wedi cyflwyno'r hawl i dai digonol yn ei deddfwriaeth, gan ddarparu mecanweithiau anfeirniadol i sicrhau bod yr hawl yn cael ei chyflawni. Mae dull Canada yn ymddangos yn addawol, ond nid oes tystiolaeth o'i effeithiolrwydd gan ei fod yn dal i fod yn ei ddyddiau cynnar.

Canada: ffocws ar lywodraethu

- Cyflwynwyd Deddf y Strategaeth Tai Genedlaethol (NHSA) i ddeddfwriaeth Canada yn 2019, gan nodi'r hawl i dai digonol fel hawl ddynol sylfaenol a sicrhau ei bod yn cael ei gwireddu'n raddol yn y wlad.
- Fe greodd y ddeddfwriaeth hefyd dri chorff atebolrwydd i hyrwyddo a gwarchod yr hawl i dai digonol: y Cyngor Tai Cenedlaethol, yr Eiriolwr Tai Ffederal a'r Panel Adolygu.

- O dan y Ddeddf, nid oes modd cyfiawnhau'r hawl i dai digonol, ond gall unigolion ddefnyddio mecanweithiau na ellir eu cyfiawnhau i sicrhau eu hawl. Mae model Canada yn unigryw; fodd bynnag, mae'n un diweddar, ac ni allem nodi tystiolaeth ar ei effeithiolrwydd.

Mae gan yr Alban hawl y gellir ei gorfodi yn statudol i dai ac mae'n cymryd camau tuag at gyflwyno hawl y gellir ei gorfodi i dai digonol yn ei deddfwriaeth, trwy ymgorffori'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol yn uniongyrchol, gan gynnwys rhwymedigaethau gwireddu blaengar. Mae cyfraddau digartrefedd yn yr Alban yn is nag yng Nghymru;¹¹ Mae llwyddiant yr Alban o ran lleihau digartrefedd yn dibynnu ar fuddsoddiad y llywodraeth a chyflenwad o dai cymdeithasol. Mae'r sefyllfa yn yr Alban yn tynnu sylw at y ffaith, er mwyn cyflawni hawl sy'n gysylltiedig â thai, ei bod yn hanfodol cyfuno hawl y gellir ei gorfodi'n gyfreithiol ag ymrwymiad gwleidyddol eang i sicrhau bod yr hawl hon yn cael ei chyflawni o dan bolisi cyllidebol anodd.

Mae Seland Newydd yn cael ei ystyried ochr yn ochr â Chanada a'r Alban fel astudiaeth achos sy'n dangos cynnydd sylweddol o ran llunio polisïau a chanlyniadau, tra hefyd mewn cyfnod cynnar o ran sefydlu'r hawl gyfreithiol i dai digonol.

Mae yna hefyd enghreifftiau o wledydd sydd wedi cyflwyno deddfau sy'n anelu at sicrhau mynediad at dai digonol nad ydyn nhw wedi bod yn llwyddiannus am amryw resymau. Roedd cyfraith DALO Ffrainc, a gyflwynodd fath o hawl y gellir ei gorfodi, unigol i dai, yn aneffeithiol wrth ailgartrefu unigolion. Amlygodd yr achos hwn yr angen i ddarparu adnoddau i sicrhau gweithrediad ac effeithiolrwydd deddfau sy'n gysylltiedig â thai. Ar y llaw arall, roedd Deddf Catalwnia, a oedd yn diffinio gwahaniaethu ac aflonyddu tai, yn ymddangos yn addawol. Fodd bynnag, o wneud newid deddfwriaethol arall, fe wnaeth hyn arwain at ei niwtraleiddio i bob pwrpas.

Mae De Affrica yn enghraifft unigryw o wlad sydd wedi cyflwyno ffurf gref o hawl y gellir ei chyfiawnhau i gael mynediad at dai digonol. Er y bu rhai achosion llys llwyddiannus yn Ne Affrica, mae gwelliannau mewn canlyniadau wedi cael eu dal yn ôl gan ddiffyg cyflenwad o dai digonol.

¹¹ Argyfwng, 2021. "The Homelessness Monitor: Scotland 2021". Ar gael yn: <https://www.argyfwng.org.uk/ending-homelessness/homelessness-knowledge-hub/homelessness-monitor/scotland/the-homelessness-monitor-scotland-2021/>

De Affrica: hawl y gellir ei chyfiawnhau heb fuddsoddi yn y cyflenwad tai

- Mae'r hawl y gellir ei chyfiawnhau i gael mynediad at dai digonol wedi'i chynnwys yng Nghyfansoddiad De Affrica.
- Er y bu rhai achosion llys llwyddiannus yn Ne Affrica, gan dynnu sylw at y ffaith bod hawliau y gellir eu gorfodi yn gyfreithiol yn amod angenrheidiol i sicrhau mynediad at dai digonol, mae buddsoddi mewn cyflenwad tai o ansawdd yn bwysig i sicrhau a chyflawni'r hawl yn y wlad. Nid yw'r buddsoddiad hwn wedi digwydd yn Ne Affrica, gan danlinellu'r angen i fuddsoddi yn y cyflenwad tai, naill ai gan y sector preifat neu'r sector cyhoeddus, i ddeddfwriaeth fod yn llwyddiannus.

Gwersi a ddysgwyd o astudiaethau achos

Mae cyflwyno hawl gyfreithiol i dai digonol yn y ddeddfwriaeth yn amod angenrheidiol i sicrhau ei fod yn cael ei wireddu'n raddol a'i orfodi. Mae'r dystiolaeth hefyd wedi tynnu sylw y gall ymrwymiad gwleidyddol i ddarparu tai o ansawdd trwy lunio polisïau (yn enwedig i annog cyflenwad) helpu ymhellach i wireddu'r hawl i dai digonol yn raddol.

Mae astudiaethau achos rhyngwladol yn darparu gwersi gwerthfawr ar gyfer gweithredu'r hawl i dai digonol yng Nghymru, yn enwedig mewn perthynas â: (i) gwireddu blaengar; (ii) llywodraethu, a (iii) cyflenwad tai.

i. Gwireddu blaengar

Mae symud i gyflawni hawl gyffredinol i dai digonol yn nod na ellir ei wireddu ar unwaith o ystyried yr adnoddau sydd ar gael. Mae hyn yn wir am Gymru nawr ac roedd yn wir hefyd ar gyfer pob astudiaeth achos ar y pwynt pan gyflwynodd y gwledydd hynny ffurfiau o'r hawl i dai digonol.

"Gwireddu blaengar" yw'r syniad y dylai llywodraethau wneud cynnydd parhaus tuag at wireddu hawl ddynol yn llawn, gan gymryd camau bwriadol ar unwaith ac yn y dyfodol.¹² Dyma'r llwybr dichonadwy i wledydd sy'n cyflwyno'r hawl i dai digonol.

Mae'r Ffindir yn arwain y ffordd wrth ddarparu map ffordd ar gyfer gwireddu'n raddol. Ers i'r hawl i dai gael ei chyflwyno yn eu cyfansoddiad 21 mlynedd yn ôl, bu gwelliant parhaus ond graddol gyda chynnydd sylweddol yn y cyflenwad tai a rhoi'r Ffindir ar y trywydd iawn i ddod â digartrefedd i ben erbyn 2027.

ii. Llywodraethu

Mae mecanweithiau llywodraethu yn allweddol i wireddu'r hawl i dai digonol yn raddol ac mae gwersi i'w dysgu ar lywodraethu o wahanol awdurdodaethau:

- Yn y Ffindir, deddfir hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol trwy gyfreithiau, a asesir ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio ac a ystyrir yn gyfiawnadwy gan y llysoedd. Mae hyn yn cynnwys newidiadau polisi sy'n effeithio ar yr hawl i dai digonol.

¹² Gweler e.e. "Progressive Realisation and Non-regression", <https://www.escr-net.org/resources/progressive-realisation-and-non-regression>

- Yng Nghanada, ochr yn ochr â chyflwyno'r hawl i dai digonol, cyflwynwyd tri chorff atebolrwydd i fonitro, hyrwyddo a diogelu'r hawl. Mae model Canada yn unigryw; fodd bynnag, mae'n ddiweddar, ac ni allem nodi tystiolaeth ar ei effeithiolrwydd.
- Mae absenoldeb mecanweithiau llywodraethu addas yn allweddol i'r cyfraddau cynnydd is a wneir yn Ffrainc a Sbaen.

Mae strwythur lle nad yw deddfu newydd yn achosi gostyngiadau yn yr hawl i dai digonol yn allweddol i sicrhau gwireddu cynyddol.

iii. Cyflenwad tai

Mae cynyddu'r cyflenwad tai a gwella digonolrwydd y stoc bresennol yn allweddol i gael eu gwireddu'n raddol. Dyma'r ysgogydd allweddol yn y gwahaniaeth rhwng y canlyniadau hynod lwyddiannus y mae'r Ffindir wedi'u cyflawni dros amser o'i gymharu â gwledydd fel De Affrica, sydd â lefelau tebyg o uchelgais gyfreithiol ynghyd â lefelau is o adnoddau i gynyddu'r stoc o dai digonol, yn bennaf oherwydd bod De Affrica yn wlad llai datblygedig yn economaidd.

Er mwyn cyflawni'r gwelliannau hyn yn y cyflenwad tai a digonolrwydd y stoc bresennol, mae angen buddsoddiad newydd. Gallai hyn ddod o'r sector preifat neu'r sector cyhoeddus.

Y cyfle i Gymru

Mae'r hawl i dai digonol yn sylfaenol yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol. Gyda gwireddu cynyddol dros amser, byddai cyflwyno'r hawl hon yng Nghymru yn arwain at gynnydd parhaus tuag at fynd i'r afael ag anghydraddoldeb tai yng Nghymru a dod â'r costau i aelwydydd a gwasanaethau cyhoeddus sy'n dod o fyw mewn tai annigonol i ben.

Er bod y rhan fwyaf o wledydd yr astudiaeth achos wedi mynd ymhellach na Chymru ar y pwynt hwn o ran uchelgais eu deddfu a chyhoeddi bwriadau ar gyfer deddfu pellach, mae gwendidau yn yr holl astudiaethau achos. Mae hyn yn rhoi cyfle i Gymru ddefnyddio gwersi a ddysgwyd i ddod yn esiampl ryngwladol wrth sefydlu a gwireddu'r hawl i dai digonol.

Byddai'r Bil Drafft a gynigiwyd gan yr ymgyrch Back the Bill¹³ yn creu hawl y gellir ei chyfiawnhau'n gryfach nag a sefydlwyd yn unrhyw un o'r gwledydd astudiaeth achos sydd â llywodraethu clir ar gyfer sbarduno gwireddu cynyddol, gan gynnwys cyflwyno asesiadau effaith tai ar gyfer cyfraith newydd a llunio polisiâu. gydag effaith uniongyrchol neu anuniongyrchol ar dai (gan gynnwys dyraniadau cyllidebol) ac adroddiadau cynnydd rheolaidd i'w cyflwyno i'r Senedd.

¹³ Ar gael yn Saesneg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/09/Back-the-bill-right-to-adefficient-housing.pdf> ac yn Gymraeg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/10/Draft-Bill-Cymraeg-.pdf>

Cyflwyniad

Mae'r hawl i dai digonol yn hawl ddynol sylfaenol sy'n deillio o'r hawl i safon byw ddigonol, fel y'i diffinnir yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol¹⁴ - "Mae'r Gwladwriaethau sy'n Bartion i'r Cyfamod presennol yn cydnabod hawl pawb i safon byw ddigonol iddo'i hun a'i deulu, gan gynnwys bwyd, dillad a thai digonol, ac i wella amodau byw yn barhaus.

Mae'r hawl ddynol sylfaenol hon wedi'i hymgorffori mewn deddfwriaeth mewn gwledydd fel De Affrica a Chanada ac yng nghyfansoddiadau gwledydd eraill fel y Ffindir. Yn fwy diweddar, mae'r Alban wedi bod yn cymryd camau tuag at gyflwyno'r hawl hon mewn deddfwriaeth genedlaethol i sicrhau ei bod yn cael ei gwreiddu a'i gorfodi'n raddol. Ym mis Tachwedd 2021, creodd y Cytundeb Cydweithrediad gytundeb rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru i gyhoeddi Papur Gwyn ar gynigion ar gyfer cyflwyno hawl i dai digonol yng Nghymru.¹⁵

Daw'r ymrwymiad hwn gan Lywodraeth Cymru yn dilyn tair blynedd ar ôl sefydlu'r ymgyrch Back the Bill i eirioli dros gyflwyno'r Hawl i Dai Digonol yng Nghymru.¹⁶ Roedd y rhaglen waith hon yn cynnwys adroddiad dichonoldeb gan Dr Simon Hoffman (Prifysgol Abertawe)¹⁷ a Bil arfaethedig.¹⁸ Mae'r Bil Drafft hwn eisoes wedi'i lofnodi gan dros 90 o bartneriaid rhanddeiliaid yng Nghymru, gan gynnwys Prif Weithredwyr Cymdeithasau Tai, Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol, a chyn-lefarwyr tai Ceidwadwyr Cymru, Plaid Cymru ac arweinydd Democratiaid Rhyddfrydol Cymru.

Bydd cyflwyno'r hawl i dai digonol i gyfraith Cymru yn helpu i fynd i'r afael â materion tai, gan gynnwys digartrefedd, diogelwch a fforddiadwyedd. Cefnogir yr hawl i dai digonol hefyd gan y cyhoedd yng Nghymru. Canfu arolwg barn yn 2020 gan y Sefydliad Tai Siartredig (CIH) Cymru¹⁹ o tua 1,000 o unigolion yng Nghymru fod 77% o bobl o blaid cyflwyno hawl gyfreithiol i dai a 83% yn cefnogi y dylai'r llywodraeth fod yn gyfrifol am sicrhau bod gan bawb fynediad i gartref gweddus (Awan-Scully, 2020).

Yr ymchwil hon yw rhan nesaf yr ymgyrch Back the Bill, gan ganolbwyntio ar ddeall y sylfaen dystiolaeth ar yr hawl i dai digonol, gan gynnwys:

- (a) y sefyllfa dai yng Nghymru yn ogystal â thystiolaeth ryngwladol ar effaith tai diogel, saff, fforddiadwy a digonol ar feysydd allweddol fel iechyd, lles, cynhyrchiant, trosedd.
- (b) astudiaethau achos o gyflwyno hawliau tebyg i dai a pholisïau mewn gwledydd eraill, gan gynnwys achosion yn y Ffindir, Seland Newydd, yr Alban, Canada, Ffrainc, Sbaen a De Affrica.

¹⁴ Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol. Erthygl 11. Ar gael yn: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

¹⁵ Y Cytundeb Cydweithrediad, Llywodraeth Cymru, 2021. Ar gael yn: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-11/cydweithredu-cytundeb-2021.pdf>

¹⁶ Arweinir yr ymgyrch Back the Bill ar y cyd gan Tai Pawb, Sefydliad Siartredig Tai Cymru a Shelter Cymru.

¹⁷ Yr hawl i dai digonol yng Nghymru: Adroddiad Dichonoldeb, Dr Simon Hoffman, 2019. Ar gael yn: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2019/06/RightToHousing-Full-ENG.pdf>

¹⁸ Ar gael yn Saesneg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/09/Back-the-bill-right-to-a-decent-housing.pdf> ac yn Gymraeg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/10/Draft-Bill-Cymraeg.pdf>

¹⁹ Y Sefydliad Tai Siartredig, 2020. "Mae tri chwarter yn cefnogi hawl gyfreithiol i dai yng Nghymru". Ar gael yn: <https://www.cih.org/news/three-quart-support-legal-right-to-housing-in-wales>

Cefndir

- Yn seiliedig ar ymchwiliad gan Shelter Cymru, mae un o bob tri o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai anniogel neu anfforddiadwy. Ym mis Medi 2021, amcangyfrifwyd bod tua 130 o bobl yn cysgu allan yng Nghymru, tra bod tua 7,000 mewn llety dros dro.
- Mae anghydraddoldeb tai yn broblem hyd yn oed yn fwy amlwg i bobl sy'n wynebu anfantais ac sydd eisoes â risg uwch o fod yn ddigartref. Mae'r rhain yn cynnwys pobl â nodweddion gwarchodedig, fel unigolion o gymunedau Du, Asiaidd, Lleiafrifoedd Ethnig a chymunedau LGBTQ+. Mae risg sylweddol hefyd i bobl anabl fyw mewn tai anniogel.
- Mae Llywodraeth Cymru wedi cymryd camau polisi yn raddol tuag at fynd i'r afael â digartrefedd, gan gynnwys Strategaeth Tai Genedlaethol 2001, cyflwyniad 2002 o Safon Ansawdd Tai Cymru, Deddf Tai (Cymru) 2014 a'r Cynllun Gweithredu ar gyfer 2021-2026 ar gyfer dod â digartrefedd i ben.

Tai yng Nghymru

Yn seiliedig ar ymchwiliad gan Shelter Cymru, mae un o bob tri o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai anniogel neu anfforddiadwy. Mae'r pandemig wedi tynnu sylw at yr anghydraddoldebau hyn yn y sector tai gan fod cyfyngiadau symud wedi arwain at bobl yng Nghymru yn treulio llawer o amser gartref. Yn ystod y cyfnod hwn, mae rhai dinasyddion wedi treulio amser mewn tai o ansawdd da gyda digon o le i fyw, mae eraill wedi byw mewn amodau tai gorlawn o ansawdd gwael, tra bod unigolion eraill wedi profi digartrefedd. Yn ôl arolwg gan Shelter Cymru (2020), nid oedd gan 10% o aelwydydd â phlant (ddigon) o fynediad i le yn yr awyr agored yn ystod y cyfyngiadau symud, ac roedd 32% yn byw mewn tai â pheryglon, gan gynnwys peryglon llaith, llwydni a pheryglon trydanol, yn ogystal â thoeau neu ffenestri yn gollwng. Mae costau tai cynyddol, maint gostyngedig y sector rhentu cymdeithasol a thwf rhentu preifat wedi cyfrannu at gynyddu anghydraddoldebau tai (Canolfan Cydweithredol Tystiolaeth Tai y DU, 2021).

Ym mis Medi 2021, amcangyfrifwyd bod tua 130 o bobl yn cysgu allan yng Nghymru, tra bod tua 7,000 mewn llety dros dro.²⁰ Yn ystod y pandemig, ceisiodd Llywodraeth Cymru helpu'r grŵp poblogaeth hwn trwy ddarparu arian i sicrhau bod gan unigolion digartref fynediad at lety diogel ac addas.²¹ Ataliodd y Llywodraeth hefyd droi allan ar draws deiliadaeth a chynyddu cyfnodau rhybudd o dri i chwe mis ar gyfer pob tenant preifat.²² Hefyd, rhoddwyd saib ar feddu ar forgais gyda chau llysoedd a chytuno â darparwyr morgeisi.

²⁰ StatsWales, Medi 2021. "Homelessness accommodation provision and rough sleeping". Ar gael yn: <https://gov.wales/homelessness-accommodation-provision-and-rough-sleeping-september-2021>

²¹ Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru, 2021. "Cefnogi Pobl Digartref yn ystod y pandemig (Cymru Gyfan)". Ar gael yn: <https://www.wlga.wales/supporting-homeless-people-during-the-pandemig-popeth-wales>

²² Bartholdy N., 2021. "Digartrefedd a Covid-19: cymhariaeth o ymatebion yn yr Alban, Cymru, Gogledd Iwerddon a Lloegr". Canolfan Effaith Digartrefedd. Ar gael yn: <https://www.homelessnessimpact.org/post/homelessness-and-covid-19-a-comparison-of-responses-in-scotland-wales-northern-ireland-and-england>

Yn ôl data 2020,²³ roedd tua 1.5 miliwn o anheddau yng Nghymru ym mis Mawrth 2020, cynnydd o 5% ers 2010. Cynyddodd y stoc perchen-feddiannaeth a rhent preifat, a oedd yn cyfrif am 70% a 14% o gyfanswm stoc Cymru yn y drefn honno, er 2010. Mae'r stoc landlordiaid cymdeithasol cofrestredig hefyd wedi bod yn cynyddu yn ystod y degawd diwethaf, gan gyfrif am 10% o gyfanswm yr unedau tai yng Nghymru. Mewn cyferbyniad, mae nifer anheddau awdurdodau lleol (6%) wedi aros yn gymharol sefydlog ers 2016.

Mae digonolrwydd tai yn fater arwyddocaol sy'n gysylltiedig â newid yn yr hinsawdd oherwydd y berthynas rhwng tai annigonol (yn nodweddiadol â lefelau gwael o inswleiddio a chysur thermol) a mwy o angen am ddefnyddio tanwydd ffosil ar gyfer gwresogi. Yn 2020, galwodd y Cyngor Hawliau Dynol ar lywodraethau "i gymryd yr hawl i dai digonol i ystyriaeth mewn strategaethau ar gyfer addasu i liniaru newid yn yr hinsawdd a'i liniaru" ac "i weithio gyda chymunedau ac unigolion yr effeithiwyd arnynt i ddatblygu a hyrwyddo dyluniad tai sy'n amgylcheddol gynaliadwy a chadarn, adeiladu a chynnal a chadw i fynd i'r afael ag effeithiau newid yn yr hinsawdd wrth sicrhau'r hawl i dai digonol".²⁴ Yn ôl astudiaeth gan Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol yng Nghymru, lechyd Cyhoeddus Cymru a Phrifysgol Caerdydd, cymunedau tlawd ac ymylol yng Nghymru yw'r lleiaf cyfrifol am newid yn yr hinsawdd ond maent yn debygol o brofi canlyniadau negyddol yr argyfwng hinsawdd, heb y modd a'r adnoddau i ymateb ac adfer (MacBride-Stewart a Parken, 2021). Daeth yr un adroddiad i'r casgliad y dylai polisïau newid yn yr hinsawdd gynnwys y cymunedau hyn i sicrhau eu bod yn elwa o unrhyw gamau a gymerir a bod anghydraddoldeb yn cael ei leihau.

Mewn ymateb i'r galw cynyddol am dai a'r argyfwng hinsawdd, mae'r Llywodraeth yn bwriadu adeiladu 20,000 o gartrefi cymdeithasol carbon isel newydd i'w rhentu erbyn 2026 (Llywodraeth Cymru, 2021b). Ymrwymodd y Llywodraeth hefyd i ariannu'r Rhaglen Ôl-osod Optimeiddiedig gyda £150 miliwn yn ychwanegol, a fydd yn cael ei ddefnyddio ar gyfer inswleiddio a gosod technolegau i wella effeithlonrwydd ynni, megis pŷmpiau gwres a phaneli solar.²⁵ Yn ogystal, yn haf 2021 cyhoeddwyd na all cartrefi cymdeithasol sydd newydd eu hadeiladu ddefnyddio tanwydd ffosil ar gyfer gwresogi.²⁶

Diffinnir tai fforddiadwy fel tai y gall aelwydydd eu prynu neu eu rhentu, gan fodloni anghenion yr aelwydydd heb gymhorthdal (Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2006). Yn ôl canllawiau Llywodraeth Cymru ar fforddiadwyedd, ni ddylai cartrefi wario mwy na 30% o'u hincwm gros ar rent, gan gynnwys unrhyw daliadau gwasanaeth eraill (Llywodraeth Cymru, 2014). Yn 2019-20, darparwyd tua 3,000 o unedau fforddiadwy ychwanegol yng Nghymru gan awdurdodau lleol, Landlordiaid Cymdeithasol Cofrestredig (RSL) neu ddarparwyr eraill - roedd hyn yn gynydd o 14% ers y flwyddyn flaenorol.²⁷

Yn ogystal â sicrhau bod gan unigolion fynediad at dai y gallant eu fforddio, mae hefyd yn bwysig sicrhau bod tai o ansawdd da i ddiogelu iechyd unigolion ac yn diwallu targedau hinsawdd. Yn 2017/18, roedd 82% o unedau tai yng Nghymru yn rhydd o beryglon,²⁸ tra mai dim ond 6% o

²³ StatsWales, Mawrth 2020. "Dwelling Stock Estimates for Wales, as at 31 March 2020". Ar gael yn: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2020-09/dwelling-stoc-amcangyfrif-31-march-2020-828.pdf>

²⁴ Hawliau Dynol y Cenhedloedd Unedig, Swyddfa'r Uchel Gomisiynydd. "Newid Hinsawdd a'r hawl i dai". Ar gael yn: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Housing/Pages/ClimateChange.aspx>

²⁵ Llywodraeth Cymru, 2021. "£150 miliwn ar gyfer inswleiddio, ynni glân a lleihau carbon mewn cartrefi cymdeithasol". DATGANIAD I'R WASG Ar gael yn: <https://gov.wales/150-million-insulation-clean-energy-and-carbon-leihau-cymdeithasol-cartrefi>

²⁶ Gweler troednodyn 25.

²⁷ StatsWales, 2019-20. "Darpariaeth tai fforddiadwy ychwanegol yn ôl darparwr a math o dai". Ar gael yn: <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Housing/Affordable-Housing/Darpariaeth/Additionalaffordablehousingprovision-by-darparwr-housingtype>

²⁸ StatsWales, 2017-18. "Canran yr anheddau sy'n rhydd o beryglon". Ar gael yn: <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Housing/Housing-Conditions/percentageofdwellingwhicharefreefromhazards>

anheddu oedd ym Band F neu G yr EPC.²⁹ Dangosodd data o'r un flwyddyn fod gan 50% o unedau tai cymdeithasol yng Nghymru Sgôr EPC o fand C neu uwch. Awgrymodd tystiolaeth o Arolwg Safon Cartref Byw Shelter Cymru (2017) fod 44% o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai nad ydynt yn diwallu'r Safon Cartref Byw, sy'n gosod lefelau derbyniol o fforddiadwyedd, amodau gweddus, lle, sefydlogrwydd a chymdogaeth. Awgrymodd y canfyddiadau fod 26% o unigolion yng Nghymru yn methu'r meini prawf fforddiadwyedd, tra bod 27% yn methu'r meini prawf amodau gweddus. Profodd un o bob pump o bobl broblemau llwydni neu leithder, a oedd ddwywaith mor uchel â Phrydain gyfan.

Anghydraddoldeb tai yng Nghymru

Amlygodd y pandemig yr anghydraddoldebau presennol i rai grwpiau poblogaeth wrth geisio cael mynediad at dai digonol. Un o'r grwpiau hynny yw pobl Ddu, Asiaidd a Lleiafrifoedd Ethnig sy'n anghymesur o debygol o fyw mewn tai gorlawn (Llywodraeth Cymru, 2021a) ac sydd â risg uwch o ddigartrefedd (Price, 2021). Roedd tystiolaeth gynharach yn awgrymu bod bron i dri chwarter yr unigolion o'r cymunedau Sipsiwn, Roma a Theithwyr yn byw mewn llety brics neu fortar, ac mae llawer ohonynt ar restru aros am leiniau ar safle pwrpasol (Price, 2021; Llywodraeth Cymru, 2015). Fodd bynnag, amlygodd adroddiad Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru fod prinder caeau, tra bod llawer ohonynt mewn lleoliadau anaddas, megis ymhell o gyfleusterau neu'n agos at eiddo diwydiannol (Price, 2021). Mae ffoaduriaid, ymfudwyr a cheiswyr lloches hefyd yn wynebu anghydraddoldebau tai; maent yn wynebu anawsterau wrth gyrchu tai digonol oherwydd hiliaeth, gwahaniaethu, anghydraddoldeb neu ffactorau strwythurol (Tai Pawb, 2019; Llywodraeth Cymru, 2021a).³⁰ Er nad yw Llywodraeth Cymru yn gyfrifol am gyflenwad tai ar gyfer y grwpiau poblogaeth hyn, mae Cynllun Gwrth-hiliaeth Cymru a chynllun Cenedl Noddfa yn gosod camau i fynd i'r afael ag anghydraddoldeb tai a darparu tai digonol a fforddiadwy i'r grwpiau poblogaeth hyn (Llywodraeth Cymru, 2021a).

Mae unigolion o'r gymuned LGBTQ+ hefyd yn wynebu anghydraddoldebau tai, ac mae tystiolaeth yn awgrymu bod y gymuned LGBTQ+ bedair gwaith yn fwy tebygol o fod yn ddigartref o gymharu â'u cyfoedion (Diwedd ar Ddigartrefedd leuenctid Cymru, 2019). I bobl LGBTQ+ ifanc, prif achos digartrefedd yw ymateb negyddol chael eu gwrthod gan eu rhieni pan ddônt allan.

Mae llenyddiaeth yn archwilio'r cysylltiad rhwng cam-drin domestig a mynediad at dai fforddiadwy. Yn ôl adroddiad gan Shelter Cymru a Welsh Women's Aid (2019), un o'r prif rwystrau y mae unigolion sydd wedi profi cam-drin domestig yn eu hwynebu er mwyn dianc rhag sefyllfaoedd ymosodol yw'r diffyg mynediad at dai diogel a fforddiadwy. Yn ôl Shelter Cymru, mae³¹ dioddefwyr cam-drin domestig neu unigolion sydd mewn perygl o gael eu cam-drin yn cael eu hystyried yn ddigartref a dylent dderbyn cymorth gan awdurdodau lleol. Yn 2018/19, gofynnodd tua 2,000 o oroeswyr am gefnogaeth yn seiliedig ar loches; fodd bynnag, ar y cyfan ni chefnogwyd mwy na 30%, ac ni chefnogwyd mwy nag 20% oherwydd diffyg adnoddau a gallu (Price et al., 2020).

Yn olaf, grŵp poblogaeth arall sy'n wynebu anghydraddoldeb tai yw pobl anabl y mae angen iddynt fyw mewn tai hygyrch sy'n cefnogi eu diogelwch a'u hannibyniaeth mewn gweithgareddau bywyd bob dydd. Mae tystiolaeth yn awgrymu bod gan 26% o bobl yng Nghymru ryw fath o anabledd a bod gan fwy na 10% nam symudedd (Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol, 2018). Bydd y niferoedd hyn yn parhau i gynyddu, gan dynnu sylw at yr angen i sicrhau y gall pobl fyw'n annibynnol mewn tai

²⁹ StatsWales, 2017-18. "Arolwg Amodau Tai Cymru 2017-18: Effeithlonrwydd Ynni Anheddau". Ar gael yn:

<https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2019-10/welsh-housing-conditions-survey-energy-efficiency-dwellings-april-2017-march-2018-795.pdf>

³⁰ Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol. Traciwr Hawliau Dynol. "Safon byw ddigonol / tlodi - asesiad Llywodraeth Cymru". Ar gael yn: <https://humanrightstracker.com/ga/progress-assessment/digonol-safon-byw-tlodi-Cymru-llywodraeth-asesiad/>

³¹ Shelter Cymru. "Cam-drin domestig a digartrefedd". Ar gael yn: <https://sheltercymru.org.uk/get-cyngor/teuluoedd-a-pherthnasoedd/cam-drin-domestig/trais-domestig-a-digartrefedd/>

hygyrch y mae modd eu haddasu. Mae tystiolaeth fwy diweddar yn awgrymu bod 18% o denantiaid wedi nodi eu bod yn byw mewn llety nad oeddent yn diwallu eu hanghenion penodol (e.e. oherwydd anableddau penodol).

Polisiau tai yng Nghymru

Mae Llywodraeth Cymru wedi cymryd camau polisi yn raddol tuag at fynd i'r afael â digartrefedd, darparu tai fforddiadwy a chyflymu datgarboneiddio'r stoc dai bresennol. Yn 2001, darparodd y Strategaeth Tai Genedlaethol (Gwell Cartrefi i Bobl yng Nghymru) fframwaith a gweledigaeth ar gyfer tai yng Nghymru y bydd pob cartref “yn cael cyfle i fyw mewn anheddau o ansawdd da sydd (i) mewn cyflwr da, (ii) yn ddiogel, (iii) wedi'i gynhesu'n ddigonol, yn effeithlon o ran tanwydd ac wedi'i inswleiddio'n dda, (iv) yn cynnwys ceginau ac ystafelloedd ymolchi cyfoes, (v) wedi'u rheoli'n dda (ar gyfer tai ar rent), (vi) mewn man deniadol a sydd mewn amgylchedd diogel, a (vii) cyn belled ag y bo modd yn gweddu i ofynion penodol yr aelwyd (e.e. anableddau penodol)” (Cynulliad Cenedlaethol Cymru, 2001).

Strategaeth a oedd yn anelu at wella ansawdd tai cymdeithasol yng Nghymru oedd Safon Ansawdd Tai Cymru (WHQS), a gyflwynwyd yn 2002. Nod y strategaeth hon yw sicrhau bod pob tŷ cymdeithasol o ansawdd da ac yn diwallu anghenion eu tenantiaid (Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2008). Yn ddiweddar bu cynigion gan Lywodraeth Cymru i newid safonau effeithlonrwydd ynni yn WHQS i dargedu gwelliant ansawdd tai cymdeithasol pellach ac i Gymru gyrraedd ei thargedau digarbon net erbyn 2050 (Canolfan Cydweithredol Tystiolaeth Tai y DU, 2021). Yn ôl gwerthusiad WHQS diweddar, cyflawnodd 93% o unedau tai cymdeithasol Cymru WHQS erbyn 2019 (Llywodraeth Cymru, 2021c).

Yn unol â Deddf Tai (Cymru) 2014 sy'n anelu at sicrhau cyflenwad o dai o ansawdd da a gwasanaethau cymorth i bawb, ³² mae Strategaeth Digartrefedd 2019 yn amlinellu gweledigaeth y Llywodraeth i atal digartrefedd a sicrhau bod cyfnodau pan mae pobl yn ddigartref yn “gryno, yn prin a ddim yn cael eu hailadrodd ” (Llywodraeth Cymru, 2019). I'r perwyl hwn, ymdrechir i symud o atebion dros dro ac argyfwng i dai digonol hirdymor i bawb. Yn fwy diweddar, cyhoeddodd Llywodraeth Cymru Gynllun Gweithredu ar gyfer 2021-2026, sy'n nodi camau i symud tuag at y targed o ddod â digartrefedd i ben yng Nghymru (Llywodraeth Cymru, 2021d). Mae'r camau hyn yn cynnwys ymrwymiad i ddiwygio gwasanaethau digartrefedd sy'n canolbwyntio ar atal ac ailgartrefu cyflym, yn ogystal ag adeiladu 20,000 o gartrefi cymdeithasol carbon isel newydd i'w rhentu.

Piler allweddol arall yn null Llywodraeth Cymru tuag at ailgartrefu cyflym yw'r Rhaglen Tai yn Gyntaf (Llywodraeth Cymru, 2018), sy'n ceisio helpu unigolion ag anghenion cymhleth cronig i dai hirdymor, digonol a darparu'r gefnogaeth angenrheidiol ar gyfer cynnal eu tenantiaeth a byw'n annibynnol. Yn sail i'r rhaglen mae'r egwyddor allweddol bod tai yn hawl ddynol hanfodol ac, felly, dylid darparu cefnogaeth ddiamod i bobl mewn angen. Mae Tai yn Gyntaf yn rhaglen dwyster uchel, cyfaint isel ac mae'n mabwysiadu dull gweithiwr allweddol trwy aseinio gweithwyr neu dimau o weithwyr i bob unigolyn, gan sicrhau cydweithredu agos rhwng defnyddwyr gwasanaeth a darparwyr. Anogir defnyddwyr i gymryd rhan weithredol wrth iddynt wneud cynnydd tuag at digartrefedd trwy ddewis a rheoli'r gefnogaeth a gynnig iddynt. Mae'r rhaglen yn targedu poblogaethau cysgu ar y cyrion yng Nghymru yn bennaf, gan gynnig atebion tai hirdymor iddynt ynghyd â chefnogaeth i fynd i'r afael â'u hanghenion cymhleth, heb eu diwallu.

³² Deddf Tai (Cymru) 2014. Ar gael yn: <https://www.legislation.gov.uk/anaw/2014/7/introduction>

Costau tai annigonol

- Gall amodau tai gwael gael effeithiau andwyol ar iechyd corfforol a meddyliol unigolion, cynyddu'r defnydd o'r GIG, gwaethgu iechyd hunan-gofnodedig a lleihau disgwyliad oes. Mewn adroddiad yn 2019, amcangyfrifodd Iechyd Cyhoeddus Cymru fod tai gwael yn costio £95m y flwyddyn i'r gwasanaeth iechyd yng Nghymru (Watson et al., 2019).
- Mae byw mewn tai annigonol neu anfforddiadwy yn gysylltiedig â chanlyniadau addysgol gwael a chyfleodd bywyd i blant. Mae gan gartrefi sydd â mynediad at dai fforddiadwy fwy o incwm y gellir ei ddefnyddio ar gyfer maeth, gan helpu plant ymhellach i berfformio'n well yn yr ysgol (Thomas, 2017).
- Mae gwella digonolrwydd tai yn gysylltiedig â lefelau uwch o gynhyrchiant a gweithgaredd economaidd (gweler e.e. Diamond, 2020 neu Wiesel, 2020).
- Mae diffyg tai fforddiadwy a digonol yn gysylltiedig â mwy o gysylltiadau â'r system cyfiawnder troseddol, gyda chost gyfartalog i'r sector cyhoeddus o tua £2,500 yr achos (PWC, 2018).
- Mae cartrefi annigonol yn tueddu i beidio â bod yn effeithlon o ran ynni, gan arwain at fwy o allyriadau nwyon tŷ gwydr a lefelau isel o gysur thermol.
- Gall atal digartrefedd arbed tua £9,000 y pen o'i gymharu â chaniatáu i ddigartrefedd barhau am 12 mis, tra gall gwario £1 i symud pobl allan o ddigartrefedd arwain at arbedion o £2.80 oherwydd llai o alw am wasanaethau digartrefedd, gwell lles, mwy o gynhyrchiant, a llai o wariant mewn gofal iechyd a gwasanaethau cyfiawnder troseddol (Watson et al., 2019).

Iechyd a gofal cymdeithasol

Gall amodau tai gwael gael effeithiau andwyol ar iechyd corfforol a meddyliol unigolion. Mae tystiolaeth ddiweddar yn awgrymu y gall atgyweirio ac adnewyddu tai annigonol arwain at well iechyd. Palacios et al. (2020) archwilio effaith amodau tai ar ganlyniadau iechyd gan ddefnyddio data 25,000 o unigolion (yn yr Almaen) dros 25 mlynedd. Canfu'r awduron y gall amodau tai gwael gael effeithiau andwyol ar iechyd corfforol a meddyliol, gan gynyddu ymweliadau meddygon 11%. Roedd pobl sy'n byw mewn tŷ yr oedd angen ei adnewyddu'n rhannol 1% yn fwy tebygol o riportio iechyd gwael neu anhwylder. Roedd unigolion sy'n byw mewn tai yr oedd angen eu hadnewyddu'n sylweddol 2.7% yn fwy tebygol o nodi iechyd corfforol a meddyliol gwael neu anhwylyd. Mewn cyferbyniad, gallai adnewyddu cartrefi y mae landlordiaid yn talu amdano leihau ymweliadau a'r meddyg teulu.

Darganfuwyd canlyniadau tebyg hefyd mewn astudiaeth gan Clark and Kearns (2012), a archwiliodd effaith gwelliannau i'r cartref ar iechyd meddwl. Yn seiliedig ar arolwg o rentwyr cymdeithasol yn Glasgow, darganfu'r awduron y gallai gwelliannau i'r cartref (e.e., newidiadau allanol/strwythurol neu fewnol, neu newidiadau sydd â'r nod o wella diogelwch neu gynhesrwydd/effeithlonrwydd ynni) ddod â buddion seicogymdeithasol y mae unigolion yn eu cael o'u tai trwy ganfyddiad ansawdd tai. Gallai'r berthynas tenant-landlord, yn ogystal ag ansawdd y gymdogaeth, hefyd effeithio ar ansawdd tai

canfyddedig ac, felly, statws seicogymdeithasol y preswylwyr.

Mae deunydd darllen arall yn archwilio effaith adnewyddu ac atgyweirio tai ar ddatblygiad ac iechyd plant. Bailie et al. (2012) Astudiodd effaith adnewyddu tai ar iechyd plant yng nghymunedau Cynhenid Awstralia. Yn seiliedig ar ddata 2004-2005 ar blant 7 oed neu iau a elwodd o raglenni tai a ariennir gan y llywodraeth, canfu'r awduron nad oedd gwelliannau mewn amodau tai yn cael unrhyw effaith ar iechyd plant. Daethant i'r casgliad y dylid cynnwys ymyriadau cymdeithasol-amgylcheddol eraill i gyd-fynd â rhaglenni adeiladu i ddod â chanlyniadau iechyd cadarnhaol i gymunedau brodorol Awstralia. Astudiaeth ddiweddar gan Tieskens et al. (2021) Archwiliodd effaith ôl-ffitiadau ynni ar asthma pediatreg, yn seiliedig ar ddata'r UDA ar ganlyniadau iechyd plant mewn teuluoedd incwm isel. Canfu'r awduron y gallai gwella effeithlonrwydd ynni a chynyddu awyru mewn tai fforddiadwy presennol gael effeithiau cadarnhaol ar ganlyniadau iechyd a chynhyrchu arbedion cost gofal iechyd o gyfartaledd o fwy na UDA\$ 200 y pen y flwyddyn.

Yn ddiweddar, mae mwy o astudiaethau wedi archwilio effaith ymyriadau effeithlonrwydd ynni ar ganlyniadau iechyd, gan fod llawer o wledydd yn ceisio cyflawni eu hymrwymadau cenedlaethol a rhyngwladol ar newid yn yr hinsawdd. Hamilton et al. (2015) archwilio effaith ymyriadau effeithlonrwydd ynni ar ganlyniadau iechyd. Modelodd yr awduron senarios ôl-ffitio effeithlonrwydd ynni i asesu canlyniadau iechyd cyhoeddus yn Lloegr. Fe wnaethant ddarganfod bod y senario lle gosodwyd ôl-ffitiadau ffabrig ac awyru (gan dybio bod rheoliadau adeiladu yn cael eu bodloni) wedi arwain at gynydd o 0.2 Mlynedd Bywyd wedi'i Addasu o Ansawdd (QALYs) y pen dros 50 oed oherwydd gwell ansawdd aer a thymheredd dan do.

Mae tystiolaeth hefyd y gall adnewyddu tai cyhoeddus neu gymdeithasol gael effeithiau cadarnhaol ar les. Ellen et al. (2020) yn canolbwyntio ar effaith adnewyddu tai cyhoeddus ar iechyd tenantiaid. Gan ddefnyddio data'r UDA ar adnewyddiadau a defnydd gofal iechyd ar gyfer y cyfnod 2014-2018, ni chanfu'r awduron welliant sylweddol yn iechyd unigolion, ond fe wnaethant nodi gwelliant yn lles cyffredinol preswylwyr yn yr hirdymor.

Mae tystiolaeth arall yn awgrymu y gall tai hygyrch gael effaith gadarnhaol ar ganlyniadau iechyd a chymdeithasol, gan gynnwys mwy o hunaneffeithlonrwydd mewn gweithgareddau bywyd bob dydd, llai o debygolrwydd o gwmpo ac anafiadau, gwell ansawdd bywyd a gwell effeithiau seicolegol (MacLachlan et al., 2018). Awgrymodd tystiolaeth ryngwladol a oedd yn archwilio effeithiau anuniongyrchol mynediad at dai fforddiadwy y gall fforddiadwyedd arwain at fwy o incwm ar gael y gellir ei ddefnyddio ar gyfer maeth a gofal iechyd (Lubell et al., 2007; Mueller a Tighe, 2007; Thomas, 2017). Yn ogystal, gall fforddiadwyedd arwain at sefydlogrwydd tai, a all leihau straen cysylltiedig a chynyddu hunan-barch, lles, boddhad bywyd ac ymdeimlad o ddiogelwch, ynghyd â lleddfu gorlenwi, a all leihau straen cysylltiedig a chlefydau heintus ymhellach.

Atgyweirio tai ac arbed costau yng Nghymru

Yn seiliedig ar ymchwil gan Shelter Cymru, mae un o bob tri o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai anniogel neu anfforddiadwy.³³ Yn ôl Watson et al. (2019), mae 18% o dai Cymru yn peri risg i iechyd corfforol a meddyliol eu preswylwyr yn ogystal â'u lles a'u ffyniant yn y dyfodol.

Roedd tystiolaeth o Gymru yn awgrymu y gall gwella amodau tai wella iechyd unigolion. Milner et al. (2015) archwilio effaith adnewyddu tai ar iechyd gyda'r nod o wella ansawdd aer dan do. Yn seiliedig ar ddata yng Nghymru a Lloegr, canfu'r awduron y gall ymyriadau effeithlonrwydd ynni cartref sy'n

³³ ITV, 2021. "Mae ffigurau newydd" syfrdanol 'yn dangos graddfa argyfwng tai yng Nghymru yng nghanol galwadau am weithredu Llywodraeth Cymru ar unwaith". Ar gael yn: <https://www.itv.com/news/wales/2021-05-26/shocking-new-figures-demonstrate-scale-of-housing-crisis-in-wales-amidst-calls-for-instant-welsh-government-action>

lleihau amlygiad i lygredd aer gael effaith gadarnhaol ar farwolaethau ac afiachusrwydd asthma, clefyd coronaidd y galon a chanser yr ysgyfaint. At ei gilydd, byddai'r ymyriadau hyn yn arwain at ddisgwyliad oes uwch o 2-3 mis ac yn cynyddu QALY 13 miliwn dros 90 mlynedd. Astudiaeth arall gan Rodgers et al. (2018) archwilio effaith gwella amodau tai ar iechyd trwy gynnal arbrawf yn ne-orllewin Cymru. Canfu'r awduron y gall tai wella i safon ansawdd genedlaethol trwy inswleiddio waliau yn well neu uwchraddio systemau trydanol gan arwain at lai o dderbyniadau i'r ysbyty o denantiaid 60 oed neu hyn.

Mae deunydd darllen hefyd yn amcangyfrif faint mae byw mewn tai annigonol yn costio gwasanaethau iechyd cyhoeddus. Watson et al. (2019) wedi canfod bod amodau tai gwael yng Nghymru yn costio dros £95 miliwn i'r GIG; mae'r gost i gymdeithas Gymru dros £1 biliwn yn flynyddol. Fodd bynnag, byddai ymyriadau i wella amodau tai (e.e. atgyweiriadau, gwella a lleihau cwympadau) yn costio £584 miliwn, wedi'u gorbwyso gan fuddion iechyd a chymdeithasol uniongyrchol o fewn chwe blynedd. Yn ôl yr awduron, gall buddsoddi £1 i wella cynhesrwydd mewn cartrefi bregus greu arbedion o £4 oherwydd gostyngiad mewn derbyniadau i'r ysbyty ar gyfer cylchrediad a chyflyrau ysgyfaint. Gall gwario £1 mewn addasiadau i wneud tai yn hygyrch i bobl hŷn ac anabl hefyd arwain at arbedion o £7.50 oherwydd gostyngiad yn nifer tenantiaid sy'n cwmpo. Cafwyd canlyniadau tebyg gan Care & Repair Cymru; gall buddsoddi £1 yn y Rhaglen Addasu Ymateb Cyflym, sy'n hwyluso addasiadau cartref i alluogi cleifion ysbyty i ddychwelyd adref yn ddiogel, greu arbedion o £7.50 mewn cyllidebau iechyd a gofal cymdeithasol.³⁴

Astudiaeth arall sy'n ategu canfyddiadau Watson et al. (2019) hefyd, pe bai'r peryglon tai mwyaf difrifol yn cael eu dileu, byddai'r gostyngiad yng nghostau triniaeth y GIG oddeutu £95m y flwyddyn yng Nghymru (Nicol et al., 2019). Mae'r peryglon hyn, sy'n ymwneud yn bennaf â chwympadau ac effaith ar iechyd oherwydd byw mewn tai oer, yn peryglu iechyd a diogelwch tenantiaid; yn ôl data 2017/18, roedd gan 18% o gyfanswm y stoc dai yng Nghymru y math hwn o berygl.

Iechyd a digartrefedd

Gall cyflyrau iechyd gwael fod yn achos ac yn ganlyniad i ddigartrefedd. Roedd tystiolaeth o astudiaeth yng Nghymru yn awgrymu mai problemau iechyd oedd prif achos neu eilaidd digartrefedd i dros 30% o gyfranogwyr yr astudiaeth, tra nododd 30% arall o bobl ddigartref fod eu hiechyd wedi gwaethygu yn ystod y 12 mis diwethaf.³⁵ Mae pobl sydd wedi profi digartrefedd hefyd yn rhyngweithio'n amlach â gwasanaethau iechyd a gofal brys, gan ddefnyddio gwasanaethau'r GIG am gost o £11 miliwn yn hanner cyntaf 2020 (Song et al., 2021).

Roedd tystiolaeth gynharach yn awgrymu yr amcangyfrifwyd bod cost flynyddol digartrefedd yn y DU oddeutu £24,000 i £30,000 y pen, ac £1 biliwn yn gyffredinol (Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2012). Yn ôl yr un adroddiad, mae'n anodd amcangyfrif costau gwasanaethau a ddefnyddir gan bobl ddigartref, megis gwasanaethau sy'n ymwneud â phroblemau iechyd meddwl neu gamddefnyddio sylweddau a dibyniaeth ar alcohol, fodd bynnag, gall "fod yn sylweddol". Yn fwy diweddar, canfu astudiaethau o Crisis y byddai'r gost ar gyfer defnyddio gwasanaethau trin dibyniaeth ar gyffuriau ac alcohol oddeutu £300 i bob cartref digartref y flwyddyn (Alma Economics, 2019; PWC, 2018). Y costau ar gyfer cysylltu â gwasanaethau iechyd meddwl a defnyddio gwasanaethau'r GIG ar gyfer iechyd meddwl fyddai £500 a £1,000, yn y drefn honno. Byddai gwasanaethau gofal iechyd ac iechyd meddwl i blant mewn sefyllfa o ddigartrefedd yn costio oddeutu £200 a £300 y plentyn y

³⁴ Gofal a Thrwio Cymru, 2014. "Cyllideb ddangosol 2015/16-Tystiolaeth ysgrifenedig ar gyfer y Pwyllgor Cyllid". Ar gael yn: <https://business.senedd.wales/documents/s30185/FIN4%20-%202015-16WGDB07%20Care%20and%20Repair%20Cymru.html?CT=2>

³⁵ Cymorth Cymru. "Materion iechyd: Anghenion iechyd pobl ddigartref yng Nghymru". Ar gael yn: https://www.cymorthcymru.org.uk/files/5115/1791/4790_Cymorth_Cymr_.pdf

flwyddyn, yn y drefn honno.

Gall mesurau a pholisïau i atal neu leihau digartrefedd sicrhau canlyniadau cadarnhaol i unigolion a chymdeithas yn gyffredinol. Awgrymodd tystiolaeth y gall y math hwn o gefnogaeth hefyd arbed arian i'r pwrs cyhoeddus. Yn ôl mae Watson et al. (2019), gall atal digartrefedd arbed tua £9,000 y pen o'i gymharu â chaniatáu i ddigartrefedd barhau am 12 mis, tra gall gwario £1 i symud pobl allan o ddigartrefedd arwain at arbedion o £2.80 oherwydd llai o alw am wasanaethau digartrefedd. Iles, mwy o gynhyrchiant, a llai o wariant mewn gofal iechyd a gwasanaethau cyfiawnder troseddol. Gall y Grant Cymorth Tai (HSG), rhaglen sy'n ceisio atal digartrefedd ac sy'n cefnogi pobl i fyw'n ddiogel yn eu cartrefi, gynhyrchu oddeutu £140 miliwn o arbedion gwasanaeth iechyd ac arbedion gwasanaeth gofal cymdeithasol gwerth £120 miliwn yn flynyddol (Fury et al., 2020). Roedd tystiolaeth gynharach yn awgrymu bod y rhaglen Cefnogi Pobl, a ragflaenodd yr HSG ac a oedd yn darparu gwasanaethau cymorth cysylltiedig â thai i bobl agored i niwed (gan gynnwys unigolion sydd mewn perygl o fod yn ddigartref) yn arbed bron i £3 am bob £1 a gaiff ei gwario.

Addysg

Gall gwella fforddiadwyedd tai effeithio'n gadarnhaol ar ganlyniadau addysgol. Mae tystiolaeth sy'n awgrymu cysylltiad uniongyrchol rhwng fforddiadwyedd ac addysg - mae gan aelwydydd â mynediad at dai fforddiadwy fwy o incwm y gellir ei ddefnyddio ar gyfer maeth, gan helpu plant ymhellach i berfformio'n well yn yr ysgol (Thomas, 2017). Mae'r un adroddiad yn awgrymu y gall byw mewn tai gydag amodau byw gwell leihau'r risg o faterion iechyd, gan arwain at lai o absenoldeb o'r ysgol.

Cafwyd canlyniadau tebyg gan Brennan et al. (2014), gan awgrymu y gall mynediad at dai fforddiadwy effeithio'n gadarnhaol ar ganlyniadau addysg plant o deuluoedd incwm isel trwy leihau symudedd a gorlenwi, ynghyd â darparu tai sefydlog, diogel mewn cymunedau cyfleoedd uchel. Trafododd yr un astudiaeth dystiolaeth ar effaith gorlenwi ar berfformiad academiaidd plant. Mae plant sy'n byw mewn lleoedd gorlawn yn cael graddau is ac yn llai tebygol o raddio na'u cyfoedion. Llai o ymatebolrwydd rhieni, ynghyd â sŵn ac anhrefn cynyddol o ganlyniad i orlenwi, yw'r prif resymau a all effeithio'n negyddol ar berfformiad academiaidd plant.

Ar y llaw arall, gall diffyg fforddiadwyedd orfodi cartrefi incwm isel i chwilio am dai fforddiadwy o ansawdd da i symud yn aml. Canfu Mueller a Tighe (2007) y gall anfforddiadwyedd arwain at symud yn aml, a all gael effeithiau andwyol ar berfformiad addysgol oherwydd efallai na fydd plant sy'n newid ysgolion yn gallu dal i fyny â chwricwlwm gwahanol ac nid oes ganddynt yr adnoddau ar gyfer deunydd ysgol ychwanegol. Awgrymodd yr un adroddiad hefyd y gall polisïau tai fforddiadwy ddarparu mynediad i gymdogaethau ble mae cyfle, gan arwain at ganlyniadau cadarnhaol ar addysg. Roedd tystiolaeth fwy diweddar yn awgrymu y gallai plant sy'n byw mewn tai fforddiadwy hygyrch mewn cymdogaethau cyfle uwch wella eu perfformiad addysgol a chael enillion oes uwch (Caniglia et al., 2020). Yn ôl Chetty et al. (2016), gall plant wyth oed neu iau sy'n symud o gymdogaethau cyfle is i gyfle uwch ennill tua \$300,000 yn fwy dros eu hoes nag y byddent wedi'i wneud pe na baent yn symud.

Amlinellodd Diamond (2020), a archwiliodd gostau a buddion tai fforddiadwy, dystiolaeth flaenorol ar fuddion cymdeithasol cynnydd mewn cyflawniad addysgol. Er enghraifft, gall cynyddu addysg un flwyddyn gynyddu enillion 10%, a all arwain at fuddion cyhoeddus trwy gynyddu trethi. Cynhyrchir arbedion cyhoeddus eraill oherwydd mwy o addysg trwy'r galw is am raglenni cymdeithasol a gefnogir yn gyhoeddus, megis cymorthdaliadau tai, yn ogystal â thrwy lai o weithgaredd troseddol, fel yr eglurir yn adran "*Trosedd a chyfiawnder*" yr adroddiad cyfredol.

Colledion cynhyrchiant ac effaith economaidd

Gall tai na ellir eu cyrraedd gael effeithiau andwyol ar gynhyrchiant economaidd pobl â nam symudedd. Canfu Wiesel (2020), a wnaeth ymchwil ansoddol i archwilio effaith tai anhygyrch ar unigolion yn Awstralia, fod bron i draean o gyfranogwyr yr astudiaeth wedi dioddef o golli swyddi, colli cyfleoedd gwaith, lleihau oriau gwaith a chynhyrchedd gwaith oherwydd diffyg tai hygyrch. Arweiniodd y diffyg tai hygyrch yn agos at gyfleoedd gwaith, ynghyd â'r ymdrech sy'n ofynnol i weithredu'n annibynnol, at lai o gynhyrchiant, cymhelliant a hunanhyder.

Gall darparu tai fforddiadwy hefyd gynhyrchu canlyniadau cadarnhaol sy'n gysylltiedig â chyflogaeth. Awgrymodd Diamond (2020) y gall darparu tai fforddiadwy arwain at lefelau uwch o gynhyrchiant pob unigolyn, yn enwedig lleihau absenoldeb.³⁶ Cyfeiriodd yr awdur at dystiolaeth flaenorol ar gost gymdeithasol llai o gynhyrchiant. Amcangyfrifwyd y gost gymdeithasol hon trwy feintoli cost y cyflogwyr oherwydd absenoldeb a phresenoldeb, a oedd oddeutu \$700 a \$7,000 (mewn doleri yn 2002), yn y drefn honno.

Roedd dystiolaeth arall yn awgrymu y gall darparu tai fforddiadwy, er enghraifft trwy raglenni tai neu farchnadoedd tai fforddiadwy, effeithio'n gadarnhaol ar gyfle economaidd unigol a sicrhau buddion cymdeithasol.³⁷ Er enghraifft, mae'r Cymdeithasau Tai Elw Cyfyngedig (LPHA) yn Awstralia yn darparu tai fforddiadwy ar gyfer rhannau helaeth o'r gymdeithas. Amcangyfrifodd astudiaeth gan WIFO - Sefydliad Ymchwil Economaidd Awstralia (2021) gyfanswm arbedion cartrefi a oedd yn rhentu tai LPHA o gymharu â'r senario y byddent wedi rhentu tŷ sector preifat oddi tano. Arbedion y tenantiaid hynny, a gyfrifwyd ar oddeutu €1.2bn y flwyddyn. Fe wnaeth LPHA hefyd esgor ar fuddion y wladwriaeth (€600 miliwn ychwanegol i €1 biliwn i CMC blynyddol Awstralia) trwy fwy o ddefnydd preifat oherwydd costau tai is, ynghyd â chynilion cyhoeddus cynyddol oherwydd gwariant is ar lwfansau tai ac incwm treth uwch.

Yn ogystal, gall mesurau i atal neu leihau digartrefedd greu arbedion i'r Adran Gwaith a Phensiynau yn ogystal â chynyddu refeniw treth. Yn ôl astudiaeth gan yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol (2012), mae'r Adran Gwaith a Phensiynau yn helpu pobl ddigartref i symud i gyflogaeth trwy ddarparu gwasanaethau cymorth cyflogaeth, neu fuddion fel Cymorth Incwm (£84 y pen yr wythnos ym mis Awst 2011), Lwfans Cymorth Cyflogaeth (£80 y pen yr wythnos ym mis Awst 2011), a Lwfans Ceisio Gwaith (£64 y pen yr wythnos ym mis Awst 2011).

System trosedd a chyfiawnder

Mae dystiolaeth yn awgrymu y gall diffyg tai fforddiadwy a digonol arwain at fwy o gyfranogiad mewn gweithgaredd troseddol. Canfu Diamond (2020) y gall tai anfforddiadwy arwain at lai o addysg, yr ymddengys ei bod yn gysylltiedig â mwy o weithgaredd troseddol a rhyngweithio â'r system gyfiawnder. Awgrymodd yr awdur y gall mwy o addysg arwain at lai o weithgaredd troseddol, gan arwain at arbedion cost cyhoeddus oherwydd llai o wariant yn ymwneud â phlisma, carcharu a'r system cyfiawnder troseddol.

Awgrymodd Thomas (2017) hefyd y gall darparu tai gweddus fforddiadwy arwain at lai o droseddau. Yn ôl yr un papur, gall diffyg lle awyr agored gael effaith negyddol ar iechyd meddwl tenantiaid, gan arwain at ymddygiad ymosodol. Yn ogystal, mae fforddiadwyedd yn caniatáu i aelwydydd symud i gymdogaethau mwy diogel, gan leihau'r tebygolrwydd y bydd unigolion yn troseddu. Lubell et al. (2007) canfu fod tai fforddiadwy yn gysylltiedig â llai o drais domestig, oherwydd gall y dioddefwyr gael

³⁶ Presenoldeb yw'r sefyllfa lle mae unigolion yn mynd i'r gwaith ond nid ydyn nhw'n gwbl gynhyrchu.

³⁷ Materion Tai - Menter Sefydliad Trefol, 2016. "The First Rung on the Ladder to Economic Opportunity Is Housing". Ar gael yn: <https://housingmatters.urban.org/articles/first-rung-ladder-economic-opportunity-housing>

mynediad at drefniadau tai amgen a dianc rhag sefyllfaoedd ymosodol, gan wella iechyd corfforol a meddyliol dioddefwyr ymhellach.

Cafwyd canlyniadau tebyg gan Caniglia et al. (2020), sy'n awgrymu y gall cael mynediad at dai sefydlog leihau'r tebygolrwydd o weithgaredd troseddol a charcharu. Mae pobl anabl neu bobl â chyflyrau iechyd sy'n ddigartref yn yr hirdymor yn fwy tebygol o gael eu carcharu - maen nhw'n treulio 56 diwrnod y flwyddyn ar gyfartaledd yn y carchar. Daeth yr awduron i'r casgliad y gallai darparu tai hygyrch fforddiadwy i'r grŵp poblogaeth hwn gwtogi ar wariant ar ddiogelwch y cyhoedd trwy leihau'r tebygolrwydd o dorri'r gyfraith.

Mae tystiolaeth hefyd sy'n awgrymu bod digartrefedd ac ymddygiadau troseddu wedi'u cysylltu'n agos, oherwydd gall troseddu fod yn achos ac yn ganlyniad i ddigartrefedd (Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2012). Yn ôl adroddiad gan y Weinyddiaeth Gyfiawnder, mae digartrefedd hefyd yn gysylltiedig ag aildroseddu. Gan ddefnyddio tystiolaeth o'r arolwg Arolygu Lleihau Trosedd Carcharorion (SPCR), Williams et al. (2012) fod digartrefedd cyn y ddalfa yn cynyddu'r tebygolrwydd o gyflawni trosedd am yr eildro. Yn ogystal, credai 60% o garcharorion fod angen cael llety ar ôl eu rhyddhau i'w hatal rhag aildroseddu; roedd carcharorion yn fwy tebygol o gael eu collfarnu os oeddent yn wynebu problemau tai pan gânt eu rhyddhau. Daeth yr awduron i'r casgliad y gallai cymorth sy'n gysylltiedig â thai i garcharorion ar ôl eu rhyddhau leihau cyfraddau aildroseddu.

Felly, gall atal neu leihau digartrefedd greu arbedion o fewn y system cyfiawnder troseddol. Yn ôl ymchwil Argyfwng (PWC, 2018) yn ogystal ag astudiaeth Alma Economics (2019) a gomisiynwyd gan Crisis, amcangyfrifwyd mai cost gyswllt â'r system cyfiawnder troseddol ar gyfer cartref digartref ar gyfartaledd oedd £2,439. Awgrymodd yr un astudiaethau y byddai plant sy'n ddigartref yn costio £57 y plentyn y flwyddyn i'r system gyfiawnder. Gall rhaglenni sy'n cefnogi pobl ddigartref neu bobl sydd mewn perygl o fod yn ddigartref, fel y Grant Cymorth Tai, gynhyrchu amcangyfrif o arbedion o tua £50 miliwn i'r system cyfiawnder troseddol yn flynyddol (Fury et al., 2020).

Newid yn yr hinsawdd

Ym mis Mawrth 2021, ymrwymodd Llywodraeth Cymru i gyflawni allyriadau net-sero erbyn 2050, gan ddilyn ei thargedau lleihau carbon dros dro ar gyfer 2030 a 2040 (gostyngiad o 63% ac 89%, yn y drefn honno).^{38 39} Mae lleihau'r defnydd o ynni ac allyriadau carbon mewn tai yn angenrheidiol i frwydro yn erbyn newid yn yr hinsawdd. Yng Nghymru, tai yw un o'r allyrwyr mwyaf, sy'n gyfrifol am 9% o'r holl allyriadau nwyon tŷ gwyr.⁴⁰ Y sgôr canolrif effeithlonrwydd ynni, sy'n ystyried yr effaith tai ar yr amgylchedd yn seiliedig ar allyriadau CO₂ disgwylidig, oedd 64 yn 2021, sy'n cyfateb i EPC o fand D; yr isaf yw'r sgôr, yr uchaf yw'r effaith ar yr amgylchedd.⁴¹ O ran ffynonellau ynni, roedd 78% o anheddau Cymru ag EPC yn defnyddio nwy i danio gwres canolog, tra bod 8% yn defnyddio olew neu drydan.

Nicol et al. Archwiliodd (2019) enghraifft astudiaeth achos yn canolbwyntio ar gostau a buddion gwella annedd yng Nghymru gyda sgôr effeithlonrwydd ynni o 21. Byddai gwelliannau i'r cartref yn cynnwys inswleiddio llofft, gosod gwydr dwbl a gwella'r system wresogi, a fyddai'n arwain at gynyddu sgôr

³⁸ Llywodraeth Cymru, 2021. "Targedau newid yn yr hinsawdd a chyllidebau carbon". Ar gael yn: <https://gov.wales/climate-change-targets-and-carbon-budgets>

³⁹ Llywodraeth Cymru, 2021. "Cymru yn ymrwmo i fod yn net-sero erbyn 2050, ond yn nodi uchelgeisiau i gyrraedd yno ynghynt". Ar gael yn: <https://gov.wales/wales-commits-net-zero-2050-set-out-ambitions-get-there-luaithe>

⁴⁰ Llywodraeth Cymru, 2021. "£150m ar gyfer inswleiddio, ynni glân a lleihau carbon mewn cartrefi cymdeithasol". Ar gael yn: <https://media.service.gov.wales/newyddion/gbp-150m-ar-gyfer-inswleiddio-glanhau-ynni-a-charbon-leihau-mewn-cymdeithasol-cartrefi>

⁴¹ Swyddfa Ystadegau Gwladol. Effeithlonrwydd ynni tai yng Nghymru a Lloegr: 2021. Ar gael yn: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/housing/articles/energyefficiencyofhousinginenglandandwales/2021>

effeithlonrwydd ynni'r adeilad i 57. Yn ogystal, byddai allyriadau CO₂ yr annedd a'r gost tanwydd flynyddol yn gostwng 53% a 49%, yn y drefn honno. Amlygodd yr awduron pe bai gwelliannau tai yn cynnwys inswleiddio waliau a lloriau, yn ogystal â gwresogi dŵr gan ddefnyddio ynni solar, byddai'r arbedion o ran allyriadau carbon yn uwch.

Mae cynllun Nyth Cartrefi Cynnes Llywodraeth Cymru yn cefnogi unigolion agored i niwed mewn tlodi tanwydd, yn enwedig mewn cartrefi incwm isel, trwy ddarparu cyngor a mesurau effeithlonrwydd ynni tai, gan gynnwys system wresogi ganolog, boeler neu inswleiddio (Llywodraeth Cymru, 2021e). Roedd y cynllun yn darparu tua 4,500 o welliannau ynni cartref, gan arwain at arbedion ynni o £300 y flwyddyn ar gyfartaledd a lleihau allyriadau CO₂ oes dros 94,000 tonnell. Er mai blaenoriaeth y cynllun yw cefnogi poblogaethau agored i niwed mewn tlodi tanwydd, mae'r buddion amgylcheddol uniongyrchol yn cyfrannu at fynd i'r afael â'r argyfwng hinsawdd.

Tai digonol yng Nghymru

Yr hawl i dai digonol yng Nghymru

Mae'r DU, ac felly Cymru, wedi llofnodi a chadarnhau cytuniadau rhyngwladol, fel y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Cymdeithasol a Diwylliannol Economaidd (ICESCR) sy'n gwarantu hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol, gan sicrhau'r hawl i safon byw ddigonol (gan gynnwys tai digonol) (Tŷ'r Arglwyddi, 2004).⁴² Mae achos cynyddol dros hawl i dai digonol yng Nghymru, sy'n mynd i'r afael â materion yn ymwneud â digartrefedd, fforddiadwyedd, hygyrchedd a diogelwch. Archwiliodd Hoffman (2019) sut y gellid ymgorffori'r hawl i dai digonol yng Nghymru yn ogystal ag effaith ei gorffori yn y wlad. Mae Hoffman (2019) hefyd yn nodi'r rhwymedigaethau sy'n cyd-fynd â'r hawl i dai digonol y mae datblygiad yr adroddiad cyfredol yn seiliedig arnynt:

- Parch: ymatal rhag polisïau neu ddeddfwriaeth a allai rwystro hawl;
- Amddiffyn: atal trydydd partiön rhag torri'r hawl;
- Cyflawni: sicrhau bod yr hawl yn cael ei chynnal trwy strategaethau a chynlluniau sy'n anelu at wella amodau tai neu fynediad at dai;
- Gwireddu blaengar: y llywodraeth yn cymryd camau i gynnal yr hawl ac asesu i ba raddau y mae'r llywodraeth wedi cydymffurfio â'i rhwymedigaeth;
- Peidio â gwahaniaethu: gwahardd gwahaniaethu ar sail hil, lliw, rhyw, iaith, crefydd, barn wleidyddol neu farn arall, tarddiad cenedlaethol neu gymdeithasol, eiddo, genedigaeth neu statws arall;
- Isafswm craidd: lefel sylfaenol yr hawl y dylid ei sicrhau i amddiffyn urddas pobl;
- Diogelwch deiliadaeth gyfreithiol: sicrhau amddiffyniad cyfreithiol rhag dadfeddiant mympwyol, aflonyddu a bygythiadau eraill;
- Argaeledd gwasanaethau, deunyddiau, cyfleusterau a seilwaith: cyfleusterau sy'n angenrheidiol ar gyfer iechyd, diogelwch, cysur a maeth (e.e., mynediad at ddŵr yfed diogel, ynni ar gyfer coginio, gwresogi a goleuo);
- Fforddiadwyedd: mae'r costau tai ar y fath lefel nad ydynt yn peryglu gallu cartref i ddiwallu

⁴² Mae cytuniadau eraill y mae'r DU wedi'u llofnodi a'u cadarnhau yn cynnwys y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol; y Confensiwn yn Erbyn Artaith; y Confensiwn Rhyngwladol ar Ddileu Pob Math o Wahaniaethu ar sail Hil; y Confensiwn ar Ddileu Pob Math o Wahaniaethu yn erbyn Menywod; y Confensiwn ar Hawliau'r Plentyn.

anghenion bywyd sylfaenol eraill;

- Cynaliadwyedd: gwarantu digon o le ac amddiffyniad rhag oerfel, lleithder, gwres, glaw, gwynt neu fygythiadau eraill i iechyd, peryglon strwythurol a chlefydau;
- Hygyrchedd: ystyried anghenion grwpiau difreintiedig;
- Lleoliad: mynediad hawdd at wasanaethau (cyflogaeth, gofal iechyd, ysgolion, canolfannau gofal plant, cyfleusterau cymdeithasol eraill);
- Digonolrwydd diwylliannol: galluogi mynegiant o hunaniaeth ddiwylliannol.

Astudiaethau achos

Mae'r bennod hon yn archwilio astudiaethau achos gwlad, gyda'r nod o gynnig persbectif cymharol ar gyflwyno'r hawl i dai digonol yng Nghymru. Yn seiliedig ar ein dadansoddiad o awdurdodaethau eraill yn ogystal ag adlewyrchu cyfraith ryngwladol, gallwn ddod i'r casgliad bod ymdrechion i ddiffinio a darparu rhyw fath o hawl i dai digonol yn gyffredin yn rhyngwladol. Fodd bynnag, dilynir gwahanol ddulliau i warantu'r hawl honno.

Yn y Ffindir, mae'r hawl i dai, ochr yn ochr â hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol (ESC) eraill, yn rhan o Gyfansoddiad y Ffindir a gweithredwyd polisïau yn sylweddol sydd wedi'u targedu at sicrhau darpariaeth tai o ansawdd i gwmpasu anghenion unigolion. O ran y cyfuniad o uchelgais llunio polisi a'r canlyniadau a gyflawnwyd, y Ffindir yw'r astudiaeth achos fwyaf datblygedig yn y maes hwn ar hyn o bryd.

Mae Canada a'r Alban yn ddwy enghraifft o wledydd sydd wedi cymryd camau tuag at gyflwyno'r hawl i dai digonol yn eu deddfwriaeth ond sydd mewn cyfnod cymharol gynnar wrth wneud hynny. Mae gan yr Alban hawl y gellir ei gorfodi yn statudol i dai ac mae'n cymryd camau tuag at gyflwyno hawl y gellir ei gorfodi i dai digonol yn ei deddfwriaeth, trwy ymgorffori'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol yn uniongyrchol, gan gynnwys rhwymedigaethau gwireddu blaengar. Mae cyfraddau digartrefedd yn yr Alban yn is nag yng Nghymru;⁴³ Mae llwyddiant yr Alban o ran lleihau digartrefedd yn dibynnu ar fuddsoddiad y llywodraeth a chyflenwad tai cymdeithasol. Mae'r sefyllfa yn yr Alban yn tynnu sylw at y ffaith, er mwyn cyflawni hawl sy'n gysylltiedig â thai, ei bod yn hanfodol cyfuno hawl y gellir ei gorfodi'n gyfreithiol ag ymrwymiad gwleidyddol eang i sicrhau bod yr hawl hon yn cael ei chyflawni o dan bolisi cyllidebol anodd. Mae Canada yn fodel unigryw sydd wedi cyflwyno'r hawl i dai digonol yn ei deddfwriaeth, gan ddarparu mecanweithiau anfeiriadol i sicrhau bod yr hawl yn cael ei chyflawni. Mae dull Canada yn ymddangos yn addawol, ond nid oes dystiolaeth o'i effeithiolrwydd gan ei fod yn dal i fod yn ei ddyddiau cynnar.

Mae Seland Newydd yn cael ei ystyried ochr yn ochr â Canada a'r Alban fel astudiaeth achos sy'n dangos cynnydd sylweddol o ran llunio polisïau a chanlyniadau, tra hefyd mewn cyfnod cynnar o ran sefydlu'r hawl gyfreithiol i dai digonol.

Mae yna hefyd enghreifftiau o wledydd sydd wedi cyflwyno deddfau sy'n anelu at sicrhau mynediad at dai digonol nad ydyn nhw wedi bod yn llwyddiannus am amrywiol resymau. Roedd cyfraith DALO Ffrainc, a gyflwynodd fath o hawl y gellir ei gorfodi, unigol i dai, yn aneffeithiol wrth ailgartrefu unigolion. Amlygodd yr achos hwn yr angen i ddarparu adnoddau i sicrhau gweithrediad ac effeithiolrwydd deddfau sy'n gysylltiedig â thai. Ar y llaw arall, roedd Deddf Catalwnia, a oedd yn diffinio gwahaniaethu ac aflonyddu tai, yn ymddangos yn addawol. Fodd bynnag, o wneud newid deddfwriaethol arall, fe wnaeth hyn arwain at ei niwtraleiddio i bob pwrpas.

Mae De Affrica yn enghraifft unigryw o wlad sydd wedi cyflwyno ffurf gref o hawl y gellir ei chyflawnhau i gael mynediad at dai digonol. Er y bu rhai achosion llys llwyddiannus yn Ne Affrica, mae gwelliannau mewn canlyniadau wedi cael eu dal yn ôl gan ddiffyg cyflenwad digonol o dai.

I gloi, mae cyflwyno hawl gyfreithiol i dai digonol yn y deddfwriaeth yn amod angenrheidiol i sicrhau ei fod yn cael ei wireddu'n raddol a'i orfodi. Mae'r dystiolaeth hefyd wedi tynnu sylw y gall ymrwymiad gwleidyddol i ddarparu tai o ansawdd trwy lunio polisïau (yn enwedig i annog cyflenwad) helpu

⁴³ Argyfwng, 2021. "The Homelessness Monitor: Scotland 2021". Ar gael yn: <https://www.argyfwng.org.uk/ending-homelessness/homelessness-knowledge-hub/homelessness-monitor/scotland/the-homelessness-monitor-scotland-2021/>

ymhellach i wireddu'r hawl i dai digonol yn raddol.

Braenaru gwireddu blaengar

Y Ffindir

- Mae'r hawl i dai, ynghyd â hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol (ESC) eraill, yn rhan o Gyfansoddiad y Ffindir.
- Deddfir hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol trwy gyfreithiau, a asesir ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio ac y mae'r llysoedd yn ystyried y gellir eu cyfiawnhau.
- Mae Housing First yn fodel rhyngwladol sy'n canolbwyntio ar sicrhau bod gan bobl ddigartref fynediad at dai ac mae'n seiliedig ar y theori y byddai unrhyw faterion eraill yn cael sylw unwaith y ceir tai (Cynghrair Genedlaethol i Ddiddymu Digartrefedd, 2016). Gweithredwyd hyn yn y Ffindir ar ffurf rhaglenni cenedlaethol ac mae'r rhaglenni hynny wedi bod yn effeithiol wrth leihau digartrefedd hirdymor.
- Dylid nodi dau wendid: (i) mae'r hawl hon i dai yn amodol ar yr effaith ar iechyd pobl, a (ii) mae cysylltiad gwan rhwng y Cyfansoddiad, sy'n diffinio'r hawl i dai, a'r polisïau sy'n sicrhau'r hawl i dai digonol.

Hawl gyfansoddiadol i dai

Cyfeirir at yr hawl i dai yng Nghyfansoddiad y Ffindir fel yr hawl i lety os yw iechyd neu fywyd pobl dan fygythiad os na ddarperir llety ar eu cyfer.⁴⁴ Cyflwynwyd Cyfansoddiad y Ffindir yn 2000, ac mae'n cynnwys hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol (ESC), gan sicrhau y bydd awdurdodau cyhoeddus yn gyfrifol am amddiffyn yr hawliau hynny (Mercy Law Resource Center, 2018). Yn ôl yr un adroddiad, mae hawliau ESC yn cael eu deddfu trwy ddeddfwriaeth gyffredin ac yn cael eu hystyried yn rhai y gall y llysoedd eu cyfiawnhau. Mae pob deddf, cyn ei phasio, yn cael ei hadolygu gan Bwyllgor Seneddol y Gyfraith Gyfansoddiadol, sy'n asesu a yw'r gyfraith yn gyson â'r Cyfansoddiad. Mae'r llysoedd yn amddiffyn hawliau ESC trwy naill ai ddarparu iawndal mewn achosion o dorri profedig o'r hawliau hynny a gyflawnwyd gan y llywodraeth neu awdurdodau lleol, neu trwy adolygu'n farnwrol benderfyniadau cyrff cyhoeddus sy'n ymwneud â hawliau a ddiogelir yn gyfansoddiadol.

Er i'r hawl i dai gael ei chyflwyno yn y Cyfansoddiad yn 2000, cymerwyd y camau mwyaf arwyddocaol i ddileu digartrefedd yn ddiweddarach (yn 2008) pan fabwysiadwyd y dull Tai yn Gyntaf yn y Ffindir.⁴⁵ Yn ôl arbenigwyr sector sy'n ymwneud â'n hymchwil, mae cysylltiad gwan rhwng y Cyfansoddiad sy'n amlinellu'r nodau i sicrhau mynediad at dai a'r polisïau sy'n cyflawni'r ymrwymiad yn y Cyfansoddiad. Yn lle hynny, mae angen ymdrech gyson gan randdeiliaid a'r llywodraeth i wthio yn barhaus am wireddu blaengar.

⁴⁴ Gwarchod Hawliau Tai, 2013. "Cyflwr Hawliau Tai". Ar gael yn: <https://www.housingrightswatch.org/page/state-housing-rights-4>

⁴⁵ Housing Rights Watch, 2013. "State of Housing Rights". Ar gael yn: <https://www.housingrightswatch.org/page/state-housing-rights-4>

Housing First

Er mwyn mynd i'r afael â'r nifer cynyddol o bobl ddigartref yn y wlad, cyflwynodd Llywodraeth y Ffindir Raglen Genedlaethol yn 2008, a oedd yn seiliedig ar y dull Housing First (Y-Foundation, 2017). Mae Housing First yn fodel rhyngwladol sy'n canolbwyntio ar sicrhau bod gan bobl ddigartref fynediad at dai ac mae'n seiliedig ar y theori y byddai unrhyw faterion eraill yn cael sylw unwaith y ceir tai (Cynghrair Genedlaethol i Ddiddymu Digartrefedd, 2016).

Datblygwyd Housing First yn Efrog Newydd yn wreiddiol i helpu pobl sy'n cysgu allan gyda materion iechyd meddwl.⁴⁶ Fe'i hehangwyd yn ddiweddarach i helpu unigolion oedd wedi bod yn ddigartref yn yr hirdymor, yn ogystal ag unigolion sydd mewn perygl o fod yn ddigartref a ryddhawyd o ysbytai seiciatryddol neu a ryddhawyd o'r carchar. Roedd y dull hwn yn golygu y gellir ailgartrefu unigolion yn gyflym heb fod angen iddynt dderbyn unrhyw fath o driniaeth. Awgrymodd tystiolaeth fod Housing First, o'i ddarparu i bobl ag anghenion cymorth uchel, wedi'i gysylltu'n uniongyrchol â gostyngiad mewn gwariant ar wasanaethau eraill, megis gwasanaethau meddygol brys neu seiciatryddol yn y system cyfiawnder troseddol. Yn y Ffindir, gweithredwyd Housing First er mwyn ceisio dod â digartrefedd hirdymor i ben (Shinn a Khadduri, 2020). Yn ôl arbenigwyr sector, awgrymodd gwerthusiad economaidd o Housing First y byddai arbedion cost y dull hwn yn €50,000 y pen y flwyddyn trwy ddefnyddio llai ar y system gofal iechyd arbennig a chyfiawnder troseddol.

Roedd y Rhaglen Genedlaethol (PAAVO I), a weithredwyd yn ystod 2008-2011 yn y Ffindir, yn seiliedig ar y model Housing First, a'i nod oedd brwydro yn erbyn digartrefedd trwy adeiladu ac adnewyddu tai a fyddai ar gael am bris fforddiadwy (Y-Foundation, 2017). Yn seiliedig ar Pleace (2017), o dan PAAVO I, roedd yn rhaid i'r Ffindir ddarparu tai fforddiadwy, cynaliadwy a digonol, fel y byddai digartrefedd hirdymor yn gostwng 50% erbyn 2011. Byddai hyn yn cael ei gyflawni trwy ddarparu 1,250 o fflatiau neu lochesi newydd wedi'u trosi'n dai hunangynhwysol. Daw'r un adroddiad i'r casgliad bod PAAVO I yn lled effeithiol. Er na chyflawnwyd y nod gwreiddiol o haneru digartrefedd, wrth i lefelau digartrefedd ostwng 28%, llwyddwyd i roi annedd i 1,519 o bobl, a oedd yn uwch na'r targed cychwynnol.⁴⁷

Bu Pleace (2017) hefyd yn trafod PAAVO II, parhad PAAVO I, a weithredwyd rhwng 2012 a 2015. Canolbwyntiodd PAAVO II ar ddileu digartrefedd hirdymor, a mathau penodol o ddigartrefedd, fel pobl ddigartref sy'n byw dros dro gyda ffrindiau neu deulu. Nod y rhaglen oedd dileu digartrefedd hirdymor erbyn 2015 (Gweinyddiaeth yr Amgylchedd yn y Ffindir, 2014). Er na chyflawnodd PAAVO II y nod o ddod â digartrefedd hirdymor i ben, gostyngodd cyfanswm digartrefedd 16% rhwng 2012 a 2016.⁴⁸

Yn ôl adolygiad rhyngwladol gan Pleace et al. (2015), PAAVO I a II yn effeithiol wrth leihau digartrefedd hirdymor trwy adeiladu 2,500 o unedau tai newydd a llogi 350 o weithwyr proffesiynol newydd mewn gwaith cymdeithasol tai. Daeth yr un adroddiad i'r casgliad bod 200 o unigolion wedi'u hatal rhag dod yn ddigartref yn flynyddol. Gostyngwyd digartrefedd hirdymor 35% (1,589 o unigolion) yn ystod 2008-2015 ac roedd unedau tai cymdeithasol bron wedi dyblu o 35,000 ym 1985 i 68,000 yn 2016.⁴⁹ Yn ôl arbenigwyr sector, mae Housing First wedi cyfrannu at leihau digartrefedd tymor hir 65% a digartrefedd 50%.

Adeiladwyd y Cynllun Gweithredu canlynol ar gyfer Atal Digartrefedd yn y Ffindir (AUNE) ar PAAVO I a II, ac fe'i gweithredwyd yn 2016-2019 (Kangas a Kallioma-Puha, 2019). Yn ôl yr awduron, roedd

⁴⁶ Hwb Ewrop Housing First. "1.2. The History of Housing First". Ar gael yn: <https://housingfirsteurope.eu/guide/what-is-housing-first/history-housing-first/>

⁴⁷ Centre for Public Impact. 2019. "Eradicating homelessness in Finland: the Housing First programme". Ar gael yn: <https://www.centreforpublicimpact.org/case-study/eradicating-homelessness-finland-housing-first-program>

⁴⁸ Gweler troednodyn 47.

⁴⁹ Gweler troednodyn 47.

AUNE yn gynllun amlddisgyblaethol a oedd yn canolbwyntio ar atal digartrefedd, gan dargedu pobl sydd mewn perygl o fod yn ddigartref, fel mewnfydwyr sydd wedi colli eu trwyddedau preswyllo, pobl â chyflyrau iechyd meddwl a theuluoedd sydd mewn perygl o gael eu troi allan. Nod y rhaglen oedd adeiladu 2,500 o unedau tai newydd a darparu mwy o wasanaethau sy'n canolbwyntio ar y cwsmer i bobl ddigartref neu unigolion sydd mewn perygl o fod yn ddigartref.⁵⁰ Pwrpas y rhaglen gyfredol (2020-) yw haneru digartrefedd erbyn 2023 a dod â digartrefedd i ben erbyn 2027.⁵¹

Enghreifftiau o gynnydd

Canada

- Cyflwynwyd Deddf Strategaeth Tai Genedlaethol (NHSA) i ddeddfwriaeth Canada, gan nodi'r hawl i dai digonol fel hawl ddynol sylfaenol a sicrhau ei bod yn cael ei gwireddu'n raddol yn y wlad.
- Fe greodd y ddeddfwriaeth hefyd dri chorff atebolrwydd i hyrwyddo a gwarchod yr hawl i dai digonol: y Cyngor Tai Cenedlaethol, yr Eiriolwr Tai Ffederal a'r Panel Adolygu.
- O dan y Ddeddf, nid oes modd cyfiawnhau'r hawl i dai digonol, ond gall unigolion ddefnyddio mecanweithiau na ellir eu cyfiawnhau i sicrhau eu hawl. Mae model Canada yn unigryw; fodd bynnag, mae'n un diweddar, ac ni allem nodi tystiolaeth ar ei effeithiolrwydd.

Yn 2019, cyflwynodd Canada Ddeddf y Strategaeth Tai Genedlaethol (NHSA) i ddeddfwriaeth genedlaethol, gan gydnabod yr hawl i dai digonol fel hawl ddynol sylfaenol.⁵² Mae'r gyfraith yn ymrwymo'r Wladwriaeth i sicrhau bod yr hawl yn cael ei gwireddu'n raddol, sy'n gofyn am ddatblygu strategaeth dai genedlaethol i wella canlyniadau tai i bawb yng Nghanada.⁵³

Fe greodd y ddeddfwriaeth hefyd dri chorff atebolrwydd i hyrwyddo a gwarchod yr hawl i dai digonol: y Cyngor Tai Cenedlaethol, yr Eiriolwr Tai Ffederal a'r Panel Adolygu. Yn ôl Porter (2021), mae'r Cyngor Tai Cenedlaethol yn cynnwys cynrychiolwyr o'r gymdeithas sifil, yn ogystal â phobl sydd â phrofiad byw o anghenion tai. Bydd y Cyngor yn darparu cyngor i'r Gweinidog ynghylch effeithiolrwydd yr NHSA. Rôl yr Eiriolwr Tai Ffederal yw monitro gweithrediad y polisi tai a darparu argymhellion i'r Gweinidog ar wireddu'r hawl i dai digonol a hynny'n raddol. Mae'r Panel Adolygu yn cynnal gwrandawiadau o achosion "systemig" a gyfeiriwyd gan yr Eiriolwr Tai Ffederal, lle gall unigolion egluro'r materion yn ymwneud â thai y maent wedi'u profi ac effeithiau ar eu bywyd o ganlyniad i'r profiadau hynny.

Nid yw'r Ddeddf yn darparu hawl y gellir ei chyfiawnhau i dai digonol, sy'n golygu na all unigolion gael mynediad at fecanweithiau barnwrol i hawlio eu hawl i dai digonol.⁵⁴ Ystyrir bod y model yn unigryw -

⁵⁰ Y-Sylfaen. "Designing and implementing effective human rights-based housing strategies: answers to the UN Special Rapporteur on the right to housing - Finland and the Y-Foundation". Ar gael yn: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/HousingStrategies/Y-Foundation_Housing_Finland.pdf

⁵¹ Housing First. Y Ffindir Ar gael yn: <https://housingfirsteurope.eu/countries/finland/>

⁵² Hale K., 2019. "We got the Right to Housing. Now what?". Canolfan Eiriolaeth i Denantiaid Ontario. Ar gael yn: <https://www.acto.ca/r2hnowwhat/>

⁵³ Strategaeth Tai Genedlaethol. Llywodraeth Canada. "Human Rights-Based Approach to Housing". Ar gael yn: <https://www.placetocalhome.ca/human-rights-based-approach-to-housing>

⁵⁴ Morrison J., 2019. "Right to Housing is Now Law in Canada: So Now What?". Cymdeithas Tai ac Adnewyddu Canada. Ar gael yn: https://chra-achru.ca/blog_article/right-to-housing-is-now-law-in-canada-so-now-what-2/

er nad yw'n dibynnu ar lysoedd, mae'n darparu mecanweithiau anfeirniadol i unigolion rannu eu profiadau byw ynghyd ag adolygiadau ac argymhellion i sicrhau bod y Wladwriaeth yn cydymffurfio â'i rhwymedigaeth i wireddu'r hawl yn y wlad.⁵⁵

Yr Alban

- Ar hyn o bryd, mae tebygrwydd cryf rhwng deddfwriaeth digartrefedd yn yr Alban a Chymru, er mai gwahaniaeth nodedig yw bod yr Alban wedi diddymu'r Prawf Blaenoriaeth o ran Angen.
- Gan gymryd camau i fynd ymhellach, mae Llywodraeth yr Alban wedi cyhoeddi y bydd yn cyhoeddi Mesur Hawliau Dynol newydd - bydd hawl y gellir ei gorfodi i dai digonol yn cael ei chyflwyno yng nghyfraith yr Alban trwy ymgorffori'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol yn uniongyrchol, gan gynnwys rhwymedigaethau gwireddu blaengar. Ar hyn o bryd, amcangyfrifir y gallai oddeutu tri chwarter o dai yn yr Alban fod yn annigonol.

Deddfau Tai yr Alban

O dan Ddeddf Tai (Yr Alban) 1987, mae gan⁵⁶ awdurdodau lleol ddyletswydd gyfreithiol i ddarparu gwybodaeth yn ogystal â llety i bobl ddigartref neu unigolion sydd mewn perygl o fod yn ddigartref. Yn ôl Deddf Tai (Yr Alban) 2001, mae gan⁵⁷ landlordiaid cymdeithasol gyfrifoldeb cyfreithiol hefyd i helpu awdurdodau lleol i ail-gartrefu pobl ddigartref. The Homelessness etc. Mae Deddf (Yr Alban) 2003 yn nodi bod gan unrhyw un sy'n cael ei hun yn ddigartref heb unrhyw fai arno'i hun hawl i lety sefydlog mewn tenantiaeth awdurdod lleol neu gymdeithas dai neu rent preifat.⁵⁸ Yn 2012, cyflwynwyd is-ddeddfwriaeth gan Senedd yr Alban sy'n ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau lleol asesu anghenion tai ymgeiswyr digartref.⁵⁹ Mewn ymateb i bandemig Covid-19, cyflwynwyd Gorchymyn Diwygio Pobl Digartrefedd (Llety Anaddas) (Yr Alban) 2020 yn 2020 i sicrhau bod gan bawb fynediad at dai o ansawdd.⁶⁰ Mae'r Gorchymyn Diwygio yn gwahardd cynghorau lleol rhag gosod preswylwyr cartrefi sy'n ddigartref mewn gwely a brecwast (B&B) neu westai am fwy na saith diwrnod. Mae llawer o'r ddeddfwriaeth a ddisgrifir yma yn gymharol â deddfwriaeth Cymru, er mai un gwahaniaeth nodedig yw y cafodd y Prawf Blaenoriaeth i ran Angen ei ddileu yn yr Alban yn 2012.

Yr hawl i dai digonol

Yn 2021, cyhoeddodd Llywodraeth yr Alban y bydd Mesur Hawliau Dynol newydd yn cael ei gyflwyno, gan ymgorffori'r hawl i dai digonol, ynghyd â chydannau eraill o'r hawl i safon byw ddigonol, yng nghyfraith yr Alban.⁶¹ Bydd y Bil yn seiliedig ar argymhellion Tasglu Cenedlaethol yr Alban ar

⁵⁵ The National Right to Housing Network. Deddfwriaeth Hawl i Dai yng Nghanaada. Ar gael yn: <https://housingrights.ca/right-to-housing-legislation-in-canada/>

⁵⁶ Mae Deddf Tai (Yr Alban) 1987 ar gael yn: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/26/cynnwys>

⁵⁷ Mae Deddf Tai (Yr Alban) 2001 ar gael yn: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2001/10/contents>

⁵⁸ The Homelessness etc. Mae Deddf (Yr Alban) 2003 ar gael yn: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2003/10/contents>

⁵⁹ Mae Rheoliadau Gwasanaethau Cymorth Tai (Digartrefedd) (Yr Alban) 2012 ar gael yn: <https://www.legislation.gov.uk/sdsi/2012/9780111018170/cyflwyniad>

⁶⁰ Jenkins K., 2020. "Unsuitable Accommodation Order extended". Fairer Scotland. Ar gael yn: <https://blogs.gov.scot/fairer-scotland/2020/05/05/anaddas-llety-archeb-estynedig/>

⁶¹ Llywodraeth yr Alban, 2021. "Mesur Hawliau Dynol Newydd". Ar gael yn: <https://www.gov.scot/news/new-human-rights-bill/>

Arweinyddiaeth Hawliau Dynol (2021), a awgrymodd fframwaith yn dilyn cysyniadau gwireddu blaengar a safonau craidd gofynnol. Dylid sicrhau hawl farnwrol hefyd os yw Llywodraeth yr Alban, awdurdodau lleol a darparwyr tai yn methu â chyrraedd y safonau gofynnol hynny.

Trafododd adroddiad gan ALACHO (2021) sut y gellid addasu'r hawl i dai digonol yng nghyd-destun yr Alban. Archwiliodd yr awduron y dangosyddion canlyniadau a all helpu i ddiffinio tai digonol yn yr Alban, ynghyd â gwelliannau data posibl a allai gefnogi gwireddu'r hawl yn raddol. Mabwysiadodd yr awduron y diffiniad o'r hawl i dai digonol fel y nodwyd gan Bwyllgor y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (CESCR), gan gynnwys 7 safon eang: (i) diogelwch deiliadaeth, (ii) cyfanrwydd, (iii) argaeledd gwasanaethau, (iv) fforddiadwyedd, (v) hygrychedd, (vi) lleoliad a (vii) digonolrwydd diwylliannol. Nododd yr awduron hefyd nifer yr aelwydydd nad ydynt yn byw mewn tai digonol, yn seiliedig ar amcangyfrifon o aelwydydd sy'n byw mewn tai â Band D EPC ac is, yn ogystal â bod â chymhareb fforddiadwyedd (costau tai gwirioneddol dros incwm net cartrefi) o 25% . Yn seiliedig ar y diffiniad hwn o dai digonol a data 2018, mae 74% o aelwydydd yn yr Alban yn methu â chyrraedd safonau tai digonol.

Seland Newydd

- Mae Seland Newydd wedi cadarnhau cytuniadau rhyngwladol sy'n sicrhau'r hawl i dai digonol.
- Nid yw'r hawl i dai digonol wedi'i chynnwys mewn unrhyw ddeddfwriaeth yn Seland Newydd, ond mae rhai agweddau ohoni yn cael eu hadlewyrchu mewn gweithredoedd a pholisïau cenedlaethol, fel y Safonau Cartrefi Iach, sy'n ymddangos yn effeithiol wrth helpu pobl i gael mynediad at dai cynnes, sych ac iach. .
- Canfu Rapporteur Arbennig y Cenhedloedd Unedig fod amddiffyniad cyfreithiol yr hawl i dai digonol yn parhau i fod yn gymharol wan yn y wlad ac awgrymodd gyflwyno'r hawl yn y ddeddfwriaeth genedlaethol a Deddf Mesur Hawliau Seland Newydd yn dilyn model Canada.

Mae'r hawl i dai digonol wedi'i chydabod mewn llawer o gytuniadau rhyngwladol a gadarnhawyd gan Seland Newydd, megis Cyfamod Rhyngwladol 1966 ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol a Chonfensiwn 1965 ar Ddileu Pob Math o Wahaniaethu ar sail Hil.⁶² Mae'r hawl i dai digonol yn rhwymedigaeth ryngwladol yn Seland Newydd, ac mae'r Wladwriaeth yn gyfrifol am sicrhau ei bod yn cael ei gwireddu'n raddol.⁶³ Nid adeiladu unedau tai yw dyletswydd y Wladwriaeth, ond sicrhau bod yr hawl yn cael ei chynnal yn y wlad.

Nid yw'r hawl i dai digonol yn cael ei chydabod yn benodol mewn unrhyw ddeddfwriaeth yn Seland Newydd, ond mae rhai agweddau ohoni yn cael eu hadlewyrchu mewn gweithredoedd a pholisïau cenedlaethol. Yn ôl Mitchell et al. (2021), enghraifft o'r fath yw Deddf Adeiladu 2004, sy'n amlinellu safonau preswyloldeb a diogelwch ar gyfer tai sydd newydd eu hadeiladu, yn ogystal â Rheoliadau Tenantiaethau Preswyl (Safonau Cartrefi Iach) 2019, sy'n nodi safonau preswylad gofynnol (e.e.,

⁶² Mae'r un peth yn berthnasol yn y DU (ac felly Cymru) felly nid yw'r agwedd hon ar y fframwaith cyfreithiol yn Seland Newydd yn mynd ymhellach na Chymru ar hyn o bryd.

⁶³ Comisiwn Hawliau Dynol, 2017. "The human right to adequate housing in New Zealand". Ar gael yn: https://www.hrc.co.nz/files/4215/1363/5639/2017_07_25_-_Right_to_housing_flyer_-_updated.pdf

inswleiddio, awyru a gwresogi) mewn unedau tai rhent.

Dilynodd y Rheoliadau Ddeddf Gwarant Cartrefi Iach 2017, gan osod safonau yn ymwneud ag eiddo rhent cynhesach a sychach.⁶⁴ Yn ôl asesiad effaith o'r Safonau Cartref Iach yn 2018, byddai'r gost i landlord preifat ddiwygio tŷ i gydymffurfio â'r safonau rhwng NZ \$7,500-NZ \$10,000, gan dybio nad oedd y tŷ yn diwallu unrhyw Safon Cartref Iach (Y Weinyddiaeth Tai a Datblygu Trefol, 2018). Byddai darparwyr tai cyhoeddus, fel Corfforaeth Tai Seland Newydd (HNZC), hefyd yn ysgwyddo costau i gyrraedd y safonau, gan gynnwys costau cyfalaf a gweithredu. Amcangyfrifodd yr asesiad hefyd gostau cyhoeddi a gorfodi'r rheoliadau, megis ymgyrchoedd gwybodaeth a phrosesau monitro a gorfodi. Archwiliodd Dadansoddiad Cost a Budd (CBA) y Safonau Cartrefi Iach wahanol senarios yn ymwneud â newidiadau ymddygiad a chydymffurfiaeth perchnogion tir, gan amcangyfrif buddion yn ymwneud â gostyngiadau tenantiaid mewn costau ynni a gwell iechyd, ynghyd â buddion amgylcheddol oherwydd gostyngiad mewn allyriadau nwyon tŷ gwydr. (NZIER, 2018).

Mae yna lawer o ddeunydd ddarllen cynharach yn archwilio polisïau, gwasanaethau a rhaglenni sy'n anelu at gynorthwyo unigolion i gael mynediad at dai digonol. Er 2013, mae'r Fenter Cartrefi Iach (HHI) wedi cefnogi teuluoedd â phlant â chyflyrau iechyd penodol neu fenywod beichiog i gael mynediad at dai cynnes, sych ac iach.⁶⁵ Mae darparwyr HHI yn cynnal asesiad tai o ymgeiswyr ac yna'n ceisio eu helpu i ddefnyddio ymyriadau a all eu helpu i gael mynediad at gartrefi cynhesach, sychach ac iachach. Daeth gwerthusiad o HHI gan Pierse et al. (2019) i'r casgliad bod y gwasanaeth hwn wedi helpu i atal pobl rhag gorfod mynd i'r ysbyty, ymweliad a meddyg teulu a chael moddion o fferyllfeydd.

Mae deunydd darllen yn archwilio cyflwyno safonau tai gofynnol, megis Gwarant Ffitrwydd Rhent (WoF), y seiliwyd y Safonau Cartrefi Iach arnynt. Cyflwynodd y prawf maes WoF rhent feini prawf ansawdd tai yn ymwneud ag arfer a diogelwch mewn rhai cynghorau yn Seland Newydd (Telfar-Barnard et al., 2017). Daeth Telfar-Barnard et al. (2019) i'r casgliad y gellid cyflwyno WoF rhent effeithio'n gadarnhaol ar iechyd tenantiaid (lleihau anafiadau a chlefydau), gan arwain at gostau cyllidol is, gan gynnwys llai o bobl yn gorfod mynd i'r ysbyty a chostau ysbyty, ynghyd â bod yn fwy cynhyrchiol. Archwiliodd astudiaeth yn 2014 gan Blick and Davies (2014) hefyd gostau a buddion cyflwyno safonau gofynnol ar gyfer tai rhent yn Seland Newydd. Amcangyfrifodd yr awduron fod cost atgyweirio a chynnal a chadw tai ar gyfartaledd oddeutu NZ \$1,800 am bob uned dai. Roedd y buddion a archwiliwyd yn yr astudiaeth yn cynnwys buddion cysylltiedig ag iechyd (e.e., gostyngiad mewn marwolaethau, costau mynd i'r ysbyty a moddion fferyllol), arbedion ynni a buddion diogelwch. Canfu'r awduron y byddai budd net y safon ofynnol oddeutu NZ \$300 miliwn gyda chymhareb cost a budd o 1.5. Cafwyd canlyniadau tebyg gan Chapman et al. (2009), a astudiodd gostau a buddion inswleiddio ôl-ffitio mewn unedau tai teuluoedd incwm isel lle roedd gan o leiaf un person symptomau clefyd anadlol. Amcangyfrifwyd bod cost ôl-ffitiadau yn NZ \$1,800 (yn ôl gwerthoedd 2001) i bob cartref, tra bod y buddion yn amrywio o enillion iechyd (llai o ymweliadau â meddygon teulu, mynd i'r ysbyty, diwrnodau i ffwrdd o'r ysgol a'r gwaith) ac arbedion ynni, ynghyd â gostyngiadau mewn allyriadau CO2. Amcangyfrifodd yr awduron gymhareb budd-cost o 1.5-2.

Yn dilyn ymweliad Rapporteur Arbennig y Cenhedloedd Unedig ar dai digonol â Seland Newydd, ysgrifennodd Leilani Farha mewn adroddiad gan y Cenhedloedd Unedig fod "amddiffyniad cyfreithiol yr hawl i dai digonol yn parhau i fod yn gymharol wan" yn y wlad (Cyngor Hawliau Dynol y Cenhedloedd Unedig, 2021). Canfu Rapporteur Arbennig y Cenhedloedd Unedig fod deddfau,

⁶⁴ Cadeirydd Swyddfa'r Gweinidog Tai a Datblygu Trefol, Pwyllgor Deddfwriaeth y Cabinet. Residential Tenancies (Healthy Homes Standards) Regulations 2019. Ar gael yn: <https://www.hud.govt.nz/assets/Residential-Housing/Healthy-Rental-Homes/Healthy-Homes-Standards/June-2019/0828e44071/Residential-Tenancies-Healthy-Homes-Standards-Regulations-2019.pdf>

⁶⁵ Y Weinyddiaeth Iechyd. "Healthy Homes Initiative". Ar gael yn: <https://www.health.govt.nz/our-work/preventative-health-wellness/healthy-homes-initiative>

polisiau a rhaglenni yn y wlad sy'n helpu i gyflawni'r hawl i dai digonol, fodd bynnag, mae angen cyflwyno'r hawl yn gyfreithiol i sicrhau ei bod yn cael ei chadarnhau yn y wlad. Roedd adroddiad y Cenhedloedd Unedig yn cynnwys argymhellion ar gyfer Llywodraeth Seland Newydd ar warantu'r hawl i dai digonol yn y wlad. Cyfeiriodd un awgrym at gyflwyno'r hawl yn y ddeddfwriaeth genedlaethol a Deddf Mesur Hawliau Seland Newydd, gan ddilyn model Canada. Yn benodol, awgrymodd yr awdur y dylai'r Wladwriaeth fod â rhwymedigaeth gyfreithiol ar wireddu'r hawl a darpariaeth tai brys yn raddol i unigolion sy'n ddigartref neu sydd mewn perygl o fod yn ddigartref. Yn ychwanegol, dylai fod gan unigolion yr hawl y gellir ei chyfiawnhau i hawlio eu hawl i dai digonol yn y llys.

Gwersi a ddysgwyd o ddeddfau llai llwyddiannus

Ffrainc

- Cyflwynodd Ffrainc fath o hawl statudol i dai. O dan gyfraith DALO, gall pobl sydd â thai annigonol gymryd camau cyfreithiol yn erbyn y Wladwriaeth.
- Er y gellir gorfodi'r hawl, mae yna heriau o hyd wrth ei gweithredu. Mae achos Ffrainc yn tynnu sylw at yr angen am ddarparu adnoddau i sicrhau gweithrediad ac effeithiolrwydd deddfau sy'n gysylltiedig â thai.

Deddf DALO

Mewn ymateb i ddigartrefedd yn Ffrainc, cyflwynwyd hawl statudol i dai yn 2007 i fynd i'r afael â'r diffyg gwaharddiad tai a thai yn y wlad. O dan gyfraith DALO (Droit au Logement Hawl Gwrthwynebadwy/Gorfodol i dai), gall unigolion sy'n byw mewn tai annigonol neu nad oes ganddynt fynediad at dai (ac sy'n dod o fewn y grwpiau blaenoriaeth a amlinellir gan y gyfraith) gymryd camau cyfreithiol yn erbyn y Wladwriaeth.⁶⁶ Rhai o'r grwpiau blaenoriaeth hyn yw pobl heb dai na lloches, unigolion sydd mewn perygl o gael eu troi allan, pobl mewn llety dros dro, a gwarcheidwaid o leiaf un plentyn bach, ac ati. (Canolfan Adnoddau Mercy Law, 2018). O fis Ionawr 2012, mae pobl sy'n gymwys i gael tai cymdeithasol sy'n aros am amser hir i gael llety hefyd yn dod o dan gyfraith DALO (Tars et al., 2016). Mae tai cymdeithasol yn Ffrainc yn 15% o gyfanswm y stoc dai, a ddarperir gan y sectorau preifat a chyhoeddus.⁶⁷

Bu newidiadau cyfreithiol i sicrhau bod y Wladwriaeth a rhanddeiliaid yn amddiffyn ac yn cyflawni'r hawl.⁶⁸ O dan gyfraith DALO, gall person apelio i bwyllgor annibynnol sy'n monitro cymhwysiad y gyfraith ac yn cefnogi'r Wladwriaeth i'w chyflawni. Mae'r pwyllgor yn cynnwys cynrychiolwyr y wladwriaeth, sir leol a threfol, ynghyd â chynrychiolwyr o sefydliadau tai cymdeithasol a hawliau tenantiaid. Mae'r pwyllgor yn archwilio apeliadau ac yn penderfynu ar frys i ailgartrefu. Os yw'r sefyllfa'n un frys, yna mae'r pwyllgor yn cyfarwyddo'r cynrychiolydd llywodraeth leol perthnasol i ddarparu tai priodol o fewn 3-6 mis. Os na chaiff y person ei ailgartrefu yn y cyfnod penodedig, gall unigolyn fynd â'r achos i'r llys, a all arwain at ddarpariaeth y Wladwriaeth o dai neu iawndal ariannol.

Ddeng mlynedd ar ôl gweithredu cyfraith DALO, Carlotti (2016) i archwilio ei effeithiolrwydd mewn

⁶⁶ Clauzier J., 2017. "The DALO law: a step towards making the right to housing a reality". Cadw Llygad ar Hawliau Tai. Ar gael yn: <https://www.housingrightswatch.org/content/dalo-law-step-towards-making-right-housing-reality>

⁶⁷ Arsyllfa Ryngwladol ar Dai Cymdeithasol. "French Social Housing in a Nutshell". Ar gael yn: <https://internationalsocialhousing.org/2017/05/01/french-social-housing-in-a-nutshell/>

⁶⁸ Clauzier J., 2017. "The DALO law: a step towards making the right to housing a reality". Cadw Llygad ar Hawliau Tai. Ar gael yn: <https://www.housingrightswatch.org/content/dalo-law-step-towards-making-right-housing-reality>

adroddiad gwerthuso. Dros y degawd, mae'r gyfraith hon wedi helpu mwy na 100,000 o aelwydydd i gael mynediad at dai. Effeithiodd cyfraith DALO hefyd ar bolisiau tai yn y wlad, gan arwain at gynnydd yn y cyflenwad tai, yn enwedig ar gyfer yr unigolion mwyaf difreintiedig. Fodd bynnag, cynyddodd yr angen am ailgartrefu dros y blynyddoedd, gyda 60,000 o aelwydydd angen llety yn 2014. Yn ôl Lévy-Vroelant (2015), mae nifer yr unigolion y mae angen eu hailgartrefu yn cynyddu'n gyflymach na nifer y bobl sy'n cael eu hailgartrefu yn y pen draw. Yn 2012, cafodd y Wladwriaeth ddirwy o €12.9 miliwn oherwydd ei aneffeithiolrwydd wrth ddarparu mynediad at dai i grwpiau blaenoriaeth. Yn 2013, gwrthodwyd 54% o apeliadau; nid oedd llety addas i 42% o apeliadau a dderbynnir, tra bod 80% ohonynt wedi mynd y tu hwnt i'r "amser aros arferol". Dim ond 27% o ymgeiswyr a ail-gartrefwyd yn y pen draw, gan ystyried ymgeiswyr a wrthodwyd a derbyn ymgeiswyr a wrthododd y cynnig llety, fel arfer oherwydd lleoliad neu gost y rhent.

Mae yna lawer o heriau i weithrediad llwyddiannus cyfraith DALO. Tars et al. (2016) Roedd o'r farn bod diffyg gwybodaeth am y gyfraith yn her i'w gweithredu - nid oedd unrhyw gamau i gefnogi rhannu gwybodaeth am fodolaeth cyfraith DALO. Yn ogystal, roedd heriau strwythurol eang gan fod gwahaniaeth rhwng gofynion cenedlaethol ac anghenion y gymuned leol. Cymerwyd rhai camau i fynd i'r afael â'r her hon: (i) yn 2009, bu diwygiad i'r gyfraith i ganiatáu hyblygrwydd mewn rhaglenni tai cymdeithasol lleol; (ii) caniatwyd i sefydliadau a gymeradwywyd gan y llywodraeth helpu i deilwra polisiau tai yn ôl anghenion y gymuned leol.

Yn seiliedig ar yr un papur, daeth y pwyllgor i'r casgliad mai cyflenwad tai cyfyngedig o'i gymharu ag anghenion tai yw'r her fwyaf wrth weithredu'r gyfraith yn llwyddiannus. Er bod y gyfraith yn annog datblygiad tai cymdeithasol, byddai adeiladu tai cymdeithasol newydd yn ddud (Mercy Law Resource Center, 2018). Yn ôl amcanestyniadau anghenion tai gan Byrne a Culhane (2011), mae angen adeiladu amcangyfrif o 500,000 o unedau tai bob blwyddyn i sicrhau bod cyfraith DALO yn cael ei gweithredu a bod yr holl anghenion tai yn cael eu cynnwys. Tars et al. (2016) a daeth y Mercy Law Resource Center (2018) i'r casgliad, ar wahân i wneud y gyfraith yn orfodol, ei bod yn bwysig darparu adnoddau i sicrhau ei bod yn cael ei gweithredu a'i bod yn effeithiol.

Sbaen

- Er bod yr hawl i dai wedi'i chynnwys yng Nghyfansoddiad Sbaen, mae pobl yn defnyddio offerynnau cyfreithiol Ewropeaidd neu ryngwladol fel y Protocol Dewisol Cenedlaethol Unedig i'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol i sicrhau bod eu hawl yn cael ei gwarchod a'i chyflawni.
- Argymhellodd y Pwyllgor Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (CESCR) y gellid cyflawni'r hawl i dai digonol yn Sbaen yn dilyn diwygio'r ddeddfwriaeth ar droi allan a chynnydd yn y cyflenwad tai cymdeithasol, yn ogystal â datblygu cynllun tai.
- Mae Deddf Hawl Catalwn i Dai Digonol 2007, sy'n diffinio gwahaniaethu ac aflonyddu tai, yn cynrychioli un o'r camau cyfreithiol Ewropeaidd cyntaf a mwyaf cyflawn y gellir eu defnyddio fel ysbrydoliaeth ar gyfer deddfwriaeth yn y dyfodol. Fodd bynnag, cafodd ei ddiddymu'n rhannol dair blynedd ar ôl iddi gael ei chyflwyno, gyda 20% o'r Ddeddf yn cael ei niwtraleiddio gan newid yn y ddeddfwriaeth.

Yr hawl i dai

Mae'r hawl i dai wedi'i hymgorffori yng Nghyfansoddiad Sbaen (1978), sy'n amlinellu egwyddorion i

sicrhau bod pobl yn gallu cyrchu tai addas a digonol.⁶⁹ Fodd bynnag, nid yw'r Cyfansoddiad yn gwarantu'r egwyddorion hyn, gan arwain at bobl yn defnyddio offerynnau ac offer cyfreithiol ar lefel Ewropeaidd a rhyngwladol.

Llofnododd Sbaen Brothocol Dewisol y Cenhedloedd Unedig i'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (OP-ICESCR), a ddaeth i rym yn 2013. Aethpwyd â'r achos cyntaf o droi allan yn Sbaen o flaen Pwyllgor y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (CESCR) yn 2017, gan ddadlau bod y wladwriaeth wedi torri hawl teulu i dai digonol.⁷⁰ Wrth i achosion troi allan eraill gael eu dwyn i CESCR y Cenhedloedd Unedig,⁷¹ archwiliodd adolygiad a gyhoeddwyd gan y Pwyllgor yr heriau o gyflawni'r hawl i dai digonol ac amddiffyn dinasyddion rhag troi allan yn Sbaen (Pwyllgor ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol, 2018). Roedd y Pwyllgor yn poeni am y cyflenwad tai cymdeithasol cyfyngedig, y prinder llety rhent fforddiadwy a gwaethygu diogelwch deiliadaeth. Daeth y Pwyllgor i'r casgliad gydag argymhellion megis diwygio'r ddeddfwriaeth ar droi allan, cynyddu tai cymdeithasol i sicrhau bod gan bobl sy'n cael eu troi allan fynediad at dai, a chynnig datblygu cynllun tai, a oedd hefyd yn un o geisiadau'r hawl i symudiadau tai digonol yn Sbaen.

The Catalan Right to Housing Act 2007

Cyflwynwyd Deddf Hawl Catalan i Dai Digonol (CRAH) yn 2007 i gysylltu cyfraith defnydd tir a thai fforddiadwy a gwneud yr hawl i dai yn effeithiol. Mae'r CRAH yn diffinio gwahaniaethu ac aflonyddu o ran eiddo tirol (a ystyrir yn fath o wahaniaethu) ac yn amlinellu gweithredoedd cadarnhaol. Diffinnir gwahaniaethu fel derbyn triniaeth wahanol nag eraill mewn materion yn ymwneud â thai, naill ai'n uniongyrchol neu'n anuniongyrchol (e.e., trwy gymalau neu feini prawf penodol), gan arwain at faich hawl unigolion i dai. Darparodd Mialot and Ponce (2017) enghreifftiau o aflonyddu, megis torri cyfleustodau neu aflonyddwch a achoswyd oherwydd gwelliannau tai damcaniaethol. Cyflwynodd y Ddeddf hefyd y cysyniad o undod trefol, gan ei gwneud yn ofynnol i fwrdeistrefi fod â chanran benodol o dai cymdeithasol. Os nad yw'r bwrdeistrefi yn diwallu'r gofynion hyn, gall y Wladwriaeth osod dirwyon arnynt. Archwiliodd yr awduron hefyd y camau cadarnhaol a nodwyd yn y Ddeddf sy'n ymwneud â dyrannu tai cymdeithasol. Un weithred gadarnhaol yw'r defnydd o gwtâu arbennig ar gyfer poblogaethau sy'n agored i niwed, gan gynnwys mewnfydwyr, gyda'r nod o warantu bod gan y poblogaethau hyn fynediad at dai cymdeithasol. Trwy ddefnyddio dull loteri, mae'r Ddeddf hefyd wedi ceisio osgoi gwahanu tai cymdeithasol mewn grwpiau penodol a chyflawni cymysgedd cymdeithasol.

Cyfeiriodd Ponce (2010) at y CRAH fel deddfwriaeth genedlaethol a allai fod yn enghraifft dda o sut y dylid cynnal yr hawl i dai i weithredu yn erbyn gwahaniaethu ar sail tai. Fodd bynnag, yn ôl arbenigwyr sector Ponce a Mialot yn 2018,⁷² dim ond yn rhannol y cymhwyswyd y deddfwriaeth hon. Dair blynedd ar ôl ei chyflwyno, niwtraleiddiwyd 20% o'r Ddeddf trwy ddiwygio'r deddfwriaeth. Yn benodol, niwtraleiddiodd y gwelliant y mecanwaith cydsafiad cymdeithasol, na chafodd ei gymhwyso erioed - gallai rhai bwrdeistrefi fforddio'r ddirwy a roddwyd gan y Wladwriaeth ac roedd yn well ganddynt beidio ag adeiladu tai cymdeithasol, a oedd yn ddrytach. Daeth yr arbenigwyr sector i'r casgliad ei bod yn

⁶⁹ Housing Rights Watch, 2018. "State of Housing Rights in Spain". Ar gael yn: <https://www.housingrightswatch.org/page/state-housing-rights-spain>

⁷⁰ ESCR-Net. "Mohamed Ben Djazia and Naouel Bellili v. Spain, CESCR, Communication No. 5/2015, UN Doc. E/C.12/61/D/5/2015 (20 June 2017)". Ar gael yn: <https://www.escr-net.org/caselaw/2017/mohamed-ben-djazia-and-naouel-bellili-v-spain-cescr-communication-no-52015-un-doc>

⁷¹ ESCR-Net, 2018. "Promoting the right to adequate housing in Spain through UN mechanisms". Available at: <https://www.escr-net.org/news/2018/promoting-right-adequate-housing-spain-through-un-mechanisms>

⁷² Ajuntament de Barcelona, 2018. "The Housing Act ten years on: a pioneering measure only partially applied". Ar gael yn: https://www.habitatge.barcelona/en/noticia/the-housing-act-ten-years-on-a-pioneering-measure-only-partially-applied_600429

bwysig dileu unrhyw ddryswch sy'n ymwneud â gweithredu'r Ddeddf a achosir gan y newidiadau mewn deddfwriaeth - "The 2007 Act was amended by subsequent acts and this has created such a regulatory chaos that even the experts are unable to make sense of it" (Ponce, 2018).

Hawl y gellir ei chyfiawnhau

De Affrica

- Mae'r hawl y gellir ei chyfiawnhau i gael mynediad at dai digonol wedi'i chynnwys yng Nghyfansoddiad De Affrica.
- Er y bu rhai achosion llys llwyddiannus yn Ne Affrica, gan dynnu sylw at y ffaith bod hawliau y gellir eu gorfodi yn gyfreithiol yn amod angenrheidiol i sicrhau mynediad at dai digonol, mae buddsoddi mewn cyflenwad tai o ansawdd yn bwysig i sicrhau a chyflawni'r hawl yn y wlad. Nid yw'r buddsoddiad hwn wedi digwydd yn Ne Affrica, gan danlinellu'r angen i fuddsoddi yn y cyflenwad tai, naill ai gan y sector preifat neu'r sector cyhoeddus, i ddeddfwriaeth fod yn llwyddiannus.

Mae Cyfansoddiad De Affrica yn nodi'r hawl i gael mynediad at dai digonol, ac yn ôl hynny mae'n rhaid i'r Wladwriaeth fabwysiadu dulliau deddfwriaethol o fewn ei hadnoddau i sicrhau bod yr hawl yn y wlad yn cael ei gwredu'n raddol.⁷³ Mae'r Cyfansoddiad hefyd yn amddiffyn unigolion rhag troi allan yn fympwyol, gan ddarparu mynediad i lysoedd (Comisiwn Hawliau Dynol De Affrica, 2018). Yn ôl Chenwi (2015), dylai'r llys ystyried holl "amgylchiadau perthnasol" unigolion sydd mewn perygl o fod yn ddigartref i benderfynu a yw mesurau fel troi allan yn rhesymol. Mae'r "dull rhesymoldeb" hwn yn seiliedig ar yr egwyddor o wireddu blaengar ac argaeledd adnoddau.

Cyflwynwyd nifer o newidiadau a pholisïau deddfwriaethol i warantu'r hawl i gael mynediad at dai digonol. Er mwyn sicrhau bod yr hawl yn cael ei chadarnhau, cyflwynodd y Wladwriaeth Ddeddf Tai 107 yn 1997 i amlinellu egwyddorion datblygu tai cynaliadwy a chydweithrediad a chyfrifoldeb llywodraethau cenedlaethol, taleithiol a lleol yn y ddarpariaeth dai.⁷⁴ Cyflwynwyd Deddf Atal Dadfeddiant Anghyfreithlon rhag Meddiannaeth Tir Rhif 19 o 1998 (Deddf PIE) a sicrhau bod y rhan o'r cyfansoddiad ar wahardd troi allan yn fympwyol yn cael ei pharchu (Chenwi, 2015).

Mabwysiadwyd nifer o raglenni hefyd mewn ymateb i achosion llys o droi allan yn fympwyol. Er enghraifft, cyflwynwyd y Rhaglen Tai Brys yn 2004, gan ddarparu grantiau trefol fel cymorth dros dro i unigolion sy'n cael anhawster a phroblemau dod o hyd i dai ar frys. Roedd hwn yn ymateb i'r achos llys cyntaf yn Ne Affrica, sef achos Grootboom, lle penderfynodd 900 o unigolion sy'n byw mewn llety nad yw'n addas symud i dir preifat heb gytundeb y perchennog. Adeiladodd yr unigolion gartrefi yno a gafodd eu dymchwel yn ddiweddarach gan y tîrffeddiannwr, gan wneud 900 o bobl yn ddigartref. Yn ôl Budlender (2003), er bod modd cyfiawnhau'r hawl i gael mynediad at dai digonol yn Ne Affrica, fel y'i gosodwyd yn achos Grootboom, "Nid y cwestiwn, felly, yw a oes modd cyfiawnhau hawliau economaidd-gymdeithasol o dan ein Cyfansoddiad, ond sut i'w gorfodi mewn achos penodol. Mae

⁷³ Comisiwn Hawliau Dynol De Affrica. "Access to Adequate Housing". Ar gael yn: <https://www.sahrc.org.za/index.php/focus-areas/access-to-justice-adequate-housing/access-to-adequate-housing>

⁷⁴ Comisiwn Hawliau Dynol De Affrica. "The Right to Adequate Housing: Factsheet". Ar gael yn: <https://www.sahrc.org.za/home/21/files/Fact%20Sheet%20on%20the%20right%20to%20adequate%20housing.pdf>

hwn yn fater anodd iawn y mae'n rhaid ei archwilio'n ofalus fesul achos."

Mae yna astudiaethau sy'n archwilio a yw'r hawl i gael mynediad at dai digonol wedi'i gwarchod yn Ne Affrica. Rapelang et al. (2018) archwilio a oedd rhanddeiliaid mewn bwrdeistref yng nghefn gwlad De Affrica yn deall yr hawl i gael mynediad at dai digonol ac a gafodd ei gadarnhau yn y rhanbarth. Cynhaliodd yr awduron ymchwil ansoddol gyda swyddogion trefol ac aelwydydd yn yr ardal i archwilio a yw'r hawl yn cael ei gwarchod a'i chyflawni. Canfu'r awduron fod unigolion yn byw mewn tai yr oeddent yn eu hadeiladu ar eu pennau eu hunain neu mewn anheddau "RDP", a oedd yn unedau tai â chymhorthdal gan y wladwriaeth. Nid oedd yr anheddau hyn yn diwallu safonau'r hawl i dai digonol, gan fod heriau o ran cyrchu dŵr a glanweithdra. Yn ogystal, roedd y ffaith bod y tai yn bell iawn o o ysgolion ac ysbytai yn peri heriau o ran cyrchu gwasanaethau a chyfleusterau iechyd ac addysg. Cafwyd canlyniadau tebyg gan Mchunu a Nkambule (2019), a werthusodd y mynediad at dai digonol mewn trefgordd yn Ne Affrica. Yn seiliedig ar ganlyniadau'r ymchwil, roedd y dinasyddion yn anfodlon ag ansawdd tai a'u mynediad at wasanaethau fel glanweithdra a thrydan. Argymhellodd yr awduron y dylai'r Wladwriaeth gymryd camau pellach i sicrhau bod gan ddinasyddion fynediad at dai digonol, gan ddarparu unedau tai i ddiwallu anghenion tai, ond nid ar draul eu hansawdd.

Gwersi a ddysgwyd o astudiaethau achos

Mae astudiaethau achos rhyngwladol yn darparu gwersi gwerthfawr ar gyfer gweithredu'r hawl i dai digonol yng Nghymru, yn enwedig mewn perthynas â: (i) gwireddu blaengar; (ii) llywodraethu, a (iii) cyflenwad tai.

i. Gwireddu blaengar

Mae symud i gyflawni hawl gyffredinol i dai digonol yn nod na ellir ei wireddu ar unwaith o ystyried yr adnoddau sydd ar gael. Mae hyn yn wir am Gymru nawr ac roedd yn wir hefyd ar gyfer pob astudiaeth achos ar y pwynt pan gyflwynodd y gwledydd hynny ffurfiau o'r hawl i dai digonol.

"Gwireddu blaengar" yw'r syniad y dylai llywodraethau wneud cynnydd parhaus tuag at wireddu hawl ddynol yn llawn, gan gymryd camau bwriadol ar unwaith ac yn y dyfodol.⁷⁵ Dyma'r llwybr dichonadwy i wledydd sy'n cyflwyno'r hawl i dai digonol.

Mae'r Ffindir yn arwain y ffordd wrth ddarparu map ffordd ar gyfer gwireddu'n raddol. Ers i'r hawl i dai gael ei chyflwyno yn eu cyfansoddiad 21 mlynedd yn ôl, bu gwelliant parhaus ond graddol gyda chynnydd sylweddol yn y cyflenwad tai a rhoi'r Ffindir ar y trywydd iawn i ddod â digartrefedd i ben erbyn 2027.

ii. Llywodraethu

Mae mecanweithiau llywodraethu yn allweddol i wireddu'r hawl i dai digonol yn raddol ac mae gwersi i'w dysgu ar lywodraethu o wahanol awdurdodaethau:

- Yn y Ffindir, deddfir hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol trwy gyfreithiau, a asesir ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio ac y mae'r llysoedd yn ystyried y gellir eu cyfiawnhau. Mae hyn yn cynnwys newidiadau polisi sy'n effeithio ar yr hawl i dai digonol.
- Yng Nghanada, ochr yn ochr â chyflwyno'r hawl i dai digonol, cyflwynwyd tri chorff atebolrwydd i fonitro, hyrwyddo a diogelu'r hawl. Mae model Canada yn unigryw; fodd bynnag,

⁷⁵ Gweler e.e., "Progressive Realisation and Non-regression", <https://www.escr-net.org/resources/progressive-realisation-and-non-regression>

mae'n un diweddar, ac ni allem nodi tystiolaeth ar ei effeithiolrwydd.

- Mae absenoldeb mecanweithiau llywodraethu addas yn allweddol i'r cyfraddau cynnydd is a wneir yn Ffrainc a Sbaen.

Mae strwythur lle nad yw deddfu newydd yn achosi gostyngiadau yn yr hawl i dai digonol yn allweddol i sicrhau gwireddu cynyddol.

iii. Cyflenwad tai

Mae cynyddu'r cyflenwad tai a gwella digonolrwydd y stoc bresennol yn allweddol i gael eu gwireddu'n raddol. Dyma'r ysgogydd allweddol yn y gwahaniaeth rhwng y canlyniadau hynod lwyddiannus y mae'r Ffindir wedi'u cyflawni dros amser o'i gymharu â gwledydd fel De Affrica, sydd â lefelau tebyg o uchelgais gyfreithiol ynghyd â lefelau is o adnoddau i gynyddu'r stoc o dai digonol, yn bennaf oherwydd bod De Affrica yn wlad llai datblygedig yn economaidd.

Er mwyn cyflawni'r gwelliannau hyn yn y cyflenwad tai a digonolrwydd y stoc bresennol, mae angen buddsoddiad newydd. Gallai hyn ddeillio o'r sector preifat neu'r sector cyhoeddus.

Y cyfle i Gymru

Mae'r hawl i dai digonol yn sylfaenol yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol. Gyda gwireddu cynyddol dros amser, byddai cyflwyno'r hawl hon yng Nghymru yn arwain at gynnydd parhaus tuag at fynd i'r afael ag anghydraddoldeb tai yng Nghymru a dod â'r costau i aelwydydd a gwasanaethau cyhoeddus sy'n dod o fyw mewn tai annigonol i ben.

Er bod y rhan fwyaf o wledydd yr astudiaeth achos wedi mynd ymhellach na Chymru ar y pwynt hwn o ran uchelgais eu deddfu a chyhoeddi bwriadau ar gyfer deddfu pellach, mae gwendidau yn yr holl astudiaethau achos. Mae hyn yn rhoi cyfle i Gymru ddefnyddio gwersi a ddysgwyd i ddod yn esiampl ryngwladol wrth sefydlu a gwireddu'r hawl i dai digonol.

Byddai'r Bil Drafft a gynigiwyd gan ymgyrch Back the Bill⁷⁶ yn creu hawl y gallir ei chyflawnhau yn gryfach nag a sefydlwyd yn unrhyw un o'r gwledydd astudiaeth achos sydd â llywodraethu clir ar gyfer sbarduno gwireddu cynyddol, gan gynnwys cyflwyno asesiadau effaith tai ar gyfer deddfu a pholisi newydd. - dod ag effaith uniongyrchol neu anuniongyrchol ar dai (gan gynnwys dyraniadau cyllidebol) ac adroddiadau cynnydd rheolaidd i'r Senedd.

⁷⁶ Ar gael yn Saesneg yma: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/09/Back-the-bill-right-to-adequate-housing.pdf> and in Welsh here: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2020/10/Draft-Bill-Cymraeg-.pdf>

Cyfeiriadau

ALACHO, 2021. The Right to Adequate Housing: Are we focusing on what matters? Available at: <https://housingevidence.ac.uk/wp-content/uploads/2021/06/ALACHO-HR-PAPER.pdf>

Alma Economics, 2019. Local Housing Allowance: Options for reform. Crisis. Available at: https://www.crisis.org.uk/media/240978/alma-economics_local-housing-allowance-options-for-reform-002.pdf

Awan-Scully, R., 2020. Public attitudes to social housing in Wales. The Chartered Institute of Housing Cymru. Available at: <https://www.cih.org/media/vnwj4sqa/public-attitudes-to-social-housing-in-wales-report-2020.pdf>

Baillie, R.S., Stevens, M., McDonald, E.L., 2012. The impact of housing improvement and socio-environmental factors on common childhood illnesses: a cohort study in Indigenous Australian communities. J Epidemiol Community Health 66, 821–831. <https://doi.org/10.1136/jech.2011.134874>

Blick, G., Davies, P., 2014. Cost benefit analysis for a minimum standard for rental housing. Available at: <https://www.hud.govt.nz/assets/Residential-Housing/Tenancy-and-Rentals/1975e3e0fb/Cost-Benefit-Analysis-for-a-Minimum-Standard-for-Rental-Housing-Report.pdf>

Brennan, M., Reed, P., Sturtevant, L.A., 2014. The Impacts of Affordable Housing on Education: A Research Summary. Available at: <https://nhc.org/wp-content/uploads/2017/03/The-Impacts-of-Affordable-Housing-on-Education-1.pdf>

Budlender, G. (Ed.), 2003. Justiciability of the Right to Housing – The South African Experience, in: National Perspectives on Housing Rights. Brill | Nijhoff, pp. 207–219. https://doi.org/10.1163/9789004482128_015

Byrne, T., Culhane, D.P., 2011. THE RIGHT TO HOUSING: AN EFFECTIVE MEANS FOR ADDRESSING HOMELESSNESS? Available at: <http://www.wales.nhs.uk/sites3/documents/522/evidence%20review%20for%20housing%20and%20hia%20final.pdf>

Caniglia, M., Fottrel, A., Henkes, W., Olneck-Brown, B., Osborn, S., 2020. The Economic and Social Benefits of Affordable Housing Development - Examining the Impact of Movin' Out in Southcentral Wisconsin. Available at: https://lafollette.wisc.edu/images/publications/workshops/2020-Movin-Out_Report.pdf

Carlotti, M.-A., 2016. L'effectivité du Droit au logement opposable. Available at: http://www.hclpd.gouv.fr/IMG/pdf/rapport_mission_carlotti_dec_2016_.pdf

Chapman, R., Howden-Chapman, P., Viggers, H., O'Dea, D., Kennedy, M., 2009. Retrofitting houses with insulation: a cost—benefit analysis of a randomised community trial. J. Epidemiol. Community Health 1979– 63, 271–277. Available at: <https://www.jstor.org/stable/20720939>

Chenwi, L., 2015. Implementation of Housing Rights in South Africa: Approaches and Strategies. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/232634416.pdf>

Chetty, R., Hendren, N., Katz, L.F., 2016. The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment. Am. Econ. Rev. 106, 855–902. <https://doi.org/10.1257/aer.20150572>

Clark, J., Kearns, A., 2012. Housing Improvements, Perceived Housing Quality and Psychosocial Benefits From the Home. Hous. Stud. 27, 915–939. <https://doi.org/10.1080/02673037.2012.725829>

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 2018. Concluding observations on the sixth periodic report of Spain. Available at: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4sIQ6QSmIBEDzFEovLCuW1SKyxvprl>

xEitT1iPv5tsG80ELH30lp%2bURW%2fv0pMkQcf61TicGbfUD%2bE8x0cF6WYYM778UpzlrUblhJ9r0bs0FEYoxFvZBL5zp6dlFrEuyT

Department for Communities and Local Government, 2012. Evidence review of the costs of homelessness. Department for Communities and Local Government, London. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/7596/2200485.pdf

Diamond, M.R., 2020. The Costs and Benefits of Affordable Housing: A Partial Solution to the Conflict of Competing Goods. Available at: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3311&context=facpub>

Ellen, I.G., Dragan, K.L., Glied, S., 2020. Renovating Subsidized Housing: The Impact On Tenants' Health. *Health Aff. (Millwood)* 39, 224–232. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2019.00767>

End Youth Homelessness Cymru, 2019. Out On The Streets - LGBTQ+ Youth Homelessness in Wales. Available at: <https://www.llamau.org.uk/Handlers/Download.ashx?IDMF=1ab2fc66-c571-44f0-8ceb-2d1346f38303>

Equality and Human Rights Commission, 2018. Housing and disabled people: Wales's hidden crisis. Available at: <https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/housing-and-disabled-people-wales-hidden-crisis.pdf>

Fury, M., Montes, G.L., Taylor, D.H., 2020. Evidencing the Impact of The Housing Support Grant in Wales. Available at: https://www.cymorthcymru.org.uk/files/3316/0090/3743/Evidencing_the_Impact_of_HSG_in_Wales_2020.pdf

Hamilton, I., Milner, J., Chalabi, Z., Das, P., Jones, B., Shrubsole, C., Davies, M., Wilkinson, P., 2015. Health effects of home energy efficiency interventions in England: a modelling study. *BMJ Open* 5, e007298. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2014-007298>

Hoffman, S., 2019. The right to adequate housing in Wales: Feasibility Report. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/RightToHousing-Full-ENG.pdf>

Kangas, O., Kalliomaa-Puha, L., 2019. National strategies to fight homelessness and housing exclusion: Finland. Available at: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=21600&langId=en>

Lévy-Vroelant, C., 2015. The Right to Housing in France: Still a Long Way to Go from Intention to Implementation. Available at: <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1210&context=jlsp>

Lubell, J., Crain, R., Cohen, R., Lubell, J., Crain, R., Cohen, R., 2007. Framing the Issues - the Positive Impacts of Affordable Housing on Health. Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.370.4585&rep=rep1&type=pdf>

MacBride-Stewart, S., Parken, A., 2021. Inequality in a Future Wales: Areas for action in work, climate and demographic change. Available at: https://www.futuregenerations.wales/wp-content/uploads/2021/11/FGCW_Equalities-Report_proof_08.pdf

MacLachlan, M., Cho, H.Y., Clarke, M., Mannan, H., Kayabu, B., Ludolph, R., McAuliffe, E., 2018. Report of the systematic review on potential benefits of accessible home environments for people with functional impairments, WHO Housing and Health Guidelines. World Health Organization. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK535292/>

Mchunu, K., Nkambule, S., 2019. An evaluation of access to adequate housing: A case study of eZamokuhle township, Mpumalanga; South Africa. *Cogent Soc. Sci.* 5, 1653618. <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653618>

Mercy Law Resource Centre, 2018. SECOND RIGHT TO HOUSING REPORT: The Right to Housing in Comparative Perspective. Available at: <https://mercylaw.ie/wp-content/uploads/2018/06/MLRC->

[Second-Right-to-Housing-Report.pdf](#)

Mialot, C., Ponce, J., 2017. Ten Years of the French DALO and the Catalan Right to Housing Act: European Innovation in the Fields of Land Use Planning and Housing. Available at: <https://readingroom.law.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1024&context=jculp>

Milner, J., Chalabi, Z., Vardoulakis, S., Wilkinson, P., 2015. Housing interventions and health: Quantifying the impact of indoor particles on mortality and morbidity with disease recovery. *Environ. Int.* 81, 73–79. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2015.04.011>

Ministry of Housing and Urban Development, 2018. Coversheet: Healthy Homes Standards. Available at: <https://www.hud.govt.nz/assets/Residential-Housing/Healthy-Rental-Homes/Healthy-Homes-Standards/February-2019/b2efb1abdb/Regulatory-Impact-Statement-Healthy-homes-standards-7-December-2018.pdf>

Ministry of the Environment in Finland, 2014. Intermediate report 2012–2013: The Finnish National Programme to reduce long-term homelessness (PAAVO 2) 2012-2015. Available at: https://housingfirsteurope.eu/assets/files/2017/02/Intermediate_report_2012_2013_Paavo_2.pdf

Mitchell, L., Baylis, P., Randolph, S., 2021. Monitoring the enjoyment of the rights to adequate housing and health care and protection in Aotearoa New Zealand. Available: http://motu-www.motu.org.nz/wpapers/21_12.pdf

Mueller, E.J., Tighe, J.R., 2007. Making the Case for Affordable Housing: Connecting Housing with Health and Education Outcomes. *J. Plan. Lit.* 21, 371–385. <https://doi.org/10.1177/0885412207299653>

National Alliance to End Homelessness, 2016. Fact Sheet: Housing First. Available at: <http://endhomelessness.org/wp-content/uploads/2016/04/housing-first-fact-sheet.pdf>

National Assembly for Wales, 2001. Better homes for people in Wales: A national housing strategy for Wales. Housing Strategy Branch, National Assembly for Wales = Gangen Strategaeth Dai, Cynulliad Cenedlaethol Cymru, Cardiff. Available at: https://www.housinglin.org.uk/_assets/Resources/Housing/Wales/Better_Homes_Wales.pdf

Nicol, S., Garrett, H., Woodfine, L., Watkins, G., Woodham, A., 2019. The full cost of poor housing in Wales. Building Research Establishment Ltd, Public Health Wales, Welsh Government. Available at: <https://phw.nhs.wales/news/the-cost-of-poor-housing-in-wales/the-full-cost-of-poor-housing-in-wales/>

NZIER, 2018. Healthy Homes Standards: Cost Benefit Analysis of proposed standards on rental home insulation, heating, ventilation, draught stopping, moisture ingress and drainage. Available at: <https://www.hud.govt.nz/assets/Residential-Housing/Healthy-Rental-Homes/Healthy-Homes-Standards/1871111536/Cost-benefit-analysis.pdf>

Palacios, J., Eichholtz, P., Kok, N., Aydin, E., 2020. The impact of housing conditions on health outcomes. *Real Estate Econ.* n/a. <https://doi.org/10.1111/1540-6229.12317>

Pierse, N., White, M., Riggs, L., 2019. HEALTHY HOMES INITIATIVE OUTCOMES EVALUATION SERVICE: INITIAL ANALYSIS OF HEALTH OUTCOMES. Available at: <https://www.motu.nz/assets/Documents/our-work/urban-and-regional/housing/Healthy-Homes-Initiative-Outcomes-Initial-Evaluation.pdf>

Pleace, N., 2017. The Action Plan for Preventing Homelessness in Finland 2016-2019: The Culmination of an Integrated Strategy to End Homelessness? Available at: <https://www.feantsaresearch.org/download/strategy-review-19029039682682325644.pdf>

Pleace, N., Culhane, D., Granfelt, R., Knutagård, M., 2015. The Finnish Homelessness Strategy: An International Review. Available at: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153258/YMra_3en_2015.pdf?sequence=5

Ponce, J., 2010. Housing discrimination and minorities in European cities: the Catalan Right to Housing Act 2007. *Int. J. Law Built Environ.* 2, 138–156.

<https://doi.org/10.1108/17561451011058780>

Porter, B., 2021. Implementing the Right to Adequate Housing Under the National Housing Strategy Act: The International Human Rights Framework. Available at: <http://www.socialrights.ca/2021/Porter%20-%20NHSA%20&%20IHL.pdf>

Price, J., 2021. Improving Race Equality in Housing and Accommodation. Wales Centre for Public Policy. Available at: <https://www.wcpp.org.uk/wp-content/uploads/2021/03/Improving-Race-Equality-in-Housing-and-Accommodation-.pdf>

Price, J., Quarmby, S., Johnson, C., Bristow, D., 2020. Domestic abuse interventions in Wales. Wales Centre for Public Policy. Available at: <https://www.wcpp.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/Domestic-abuse-interventions-in-Wales.pdf>

PWC, 2018. Assessing the costs and benefits from Crisis' plan to end homelessness. Crisis. Available at: https://www.crisis.org.uk/media/238957/assessing_the_costs_and_benefits_of_crisis-_plan_to_end_homelessness_2018.pdf

Rapelang, T., Nel, V., Stewart, T., 2018. Exercising the right to access adequate housing in Joe Morolong Local Municipality, Rural South Africa. J. Hous. Built Environ. 33, 695–714. <https://doi.org/10.1007/s10901-017-9578-x>

Rodgers, S.E., Bailey, R., Johnson, R., Poortinga, W., Smith, R., Berridge, D., Anderson, P., Phillips, C., Lannon, S., Jones, N., Dunstan, F.D., Morgan, J., Evans, S.Y., Every, P., Lyons, R.A., 2018. Health impact, and economic value, of meeting housing quality standards: a retrospective longitudinal data linkage study, Public Health Research. NIHR Journals Library, Southampton (UK). Available at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK508015/>

Scottish National Taskforce on Human Rights Leadership, 2021. National Taskforce for Human Rights Leadership Report. Available at: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/independent-report/2021/03/national-taskforce-human-rights-leadership-report/documents/national-taskforce-human-rights-leadership-report/national-taskforce-human-rights-leadership-report/govscot%3Adocument/national-taskforce-human-rights-leadership-report.pdf>

Shelter Cymru, 2020. Briefing Paper: Life in Lockdown in Wales. Available at: https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2020/11/Life-in-lockdown-in-Wales_Nov-2020.pdf

Shelter Cymru, 2017. Living Home Standard. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2015/02/Living-Home-Standard-Wales-FINAL-ENG.pdf>

Shelter Cymru, Welsh Women's Aid, 2019. Domestic violence and housing: Cross Party Housing Group briefing. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2015/02/Living-Home-Standard-Wales-FINAL-ENG.pdf>

Shinn, M., Khadduri, J., 2020. How Finland Ended Homelessness. Cityscape 22, 75–80. Available at: <https://www.jstor.org/stable/26926894>

Song, J., Moreno-Stokoe, C., Grey, C.N., Davies, A.R., 2021. Health of individuals with lived experience of homelessness in Wales, during the COVID-19 pandemic. Public Health Wales. Available at: <https://phw.nhs.wales/publications/publications1/health-of-individuals-with-lived-experience-of-homelessness-in-wales-during-the-covid-19-pandemic-report/>

South African Human Rights Commission, 2018. Response to Questionnaire: Access to justice for the right to housing. Available at: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/Justice/SouthAfricanHumanRightsCommission.pdf>

Tai Pawb, 2019. Refugee Housing and Support Feasibility Study. Available at: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2019/06/FINAL-Tai-Pawb-Refugee-Housing-Feasibility.pdf>

Tars, E.S., Lum, J., Paul, E.K., 2016. The Champagne of Housing Rights: France's Enforceable Right

to Housing and Lessons for U.S. Advocates. Northeast. Univ. Law J. Vol. 4, 429–483. Available at: <https://www.homelesshub.ca/resource/champagne-housing-rights-france%E2%80%99s-enforceable-right-housing-and-lessons-us-advocates>

Telfar-Barnard, L., Bennett, J., Howden-Chapman, P., Jacobs, D.E., Ormandy, D., Cutler-Welsh, M., Preval, N., Baker, M.G., Keall, M., 2017. Measuring the Effect of Housing Quality Interventions: The Case of the New Zealand “Rental Warrant of Fitness.” Int. J. Environ. Res. Public. Health 14, 1352. <https://doi.org/10.3390/ijerph14111352>

Telfar-Barnard, L., Bennett, J., Robinson, A., Hailes, A., Ombler, J., Howden-Chapman, P., 2019. Evidence base for a housing warrant of fitness. SAGE Open Med. 7, 2050312119843028. <https://doi.org/10.1177/2050312119843028>

The House of Lords, 2004. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/jt200304/jtselect/jtrights/183/183.pdf>

Thomas, M.A., 2017. On The Benefits of Affordable Housing - An Assessment of Recent Literature for Municipalities. Available at: <https://tqsoi.org/wp-content/uploads/2018/03/On-the-benefits-of-affordable-housing.pdf>

Tieskens, K.F., Milando, C.W., Underhill, L.J., Vermeer, K., Levy, J.I., Fabian, M.P., 2021. The impact of energy retrofits on pediatric asthma exacerbation in a Boston multi-family housing complex: a systems science approach. Environ. Health 20, 14. <https://doi.org/10.1186/s12940-021-00699-x>

UK Collaborative Centre for Housing Evidence, 2021. Housing in Wales: Evidence for Welsh Government 2021-26. Available at: <https://housingevidence.ac.uk/wp-content/uploads/2021/04/Welsh-paper.pdf>

UN Human Rights Council, 2021. Visit to New Zealand - Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living and on the right to non-discrimination in this context, Leilani Farha. Available at: <https://www.undocs.org/pdf?symbol=en/A/HRC/47/43/Add.1>

Watson, I., MacKenzie, F., Woofine, L., Azam, S., 2019. Making a Difference: Housing and Health: A Case for Investment. Cardiff, Public Health Wales. Available at: <https://phw.nhs.wales/files/housing-and-health-reports/a-case-for-investment-report/>

Welsh Assembly Government, 2008. The Welsh Housing Quality Standard. Available at: https://www.housinglin.org.uk/_assets/Resources/Housing/Regions/Wales/housingwhqsguide.pdf

Welsh Assembly Government, 2006. Planning and affordable housing. National Assembly for Wales, Cardiff. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2018-09/tan2-planning-affordable-housing.pdf>

Welsh Government, 2021a. An Anti-Racist Wales: The Race Equality Action Plan for Wales. Available at: https://gov.wales/sites/default/files/consultations/2021-03/race-equality-action-plan-an-anti-racist-wales_2.pdf

Welsh Government, 2021b. Programme for Government. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-06/programme-for-government-2021-to-2026.pdf>

Welsh Government, 2021c. Welsh Housing Quality Standard: Summative Evaluation. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2021-06/welsh-housing-quality-standard-summative-evaluation.pdf>

Welsh Government, 2021d. Ending Homelessness in Wales: A high level action plan 2021-2026. Available at: https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-11/ending-homelessness-high-level-action-plan-2021-2026_0.pdf

Welsh Government, 2021e. Nest Annual Report 2020-21. Available at: <https://nest.gov.wales/workspace/uploads/files/nest-annual-report-20-21-engli-6166b68a7ad45.pdf>

Welsh Government, 2019. Strategy for Preventing and Ending Homelessness. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-10/homelessness-strategy.pdf>

Welsh Government, 2018. Housing First (HF) - National Principles and Guidance for Wales. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-03/housing-first-principles-guidance-for-local-authorities.pdf>

Welsh Government, 2015. Designing Gypsy and Traveller Sites. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-03/designing-gypsy-and-traveller-sites.pdf>

Welsh Government, 2014. Getting Started With Your Local Housing Market Assessment - A Step by Step Guide. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-06/local-housing-market-assessment-guidance-for-local-authorities.pdf>

Wiesel, D.I., 2020. Living with disability in inaccessible housing: social, health and economic impacts. Available at: https://disability.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0019/3522007/Accessible-Housing-FINAL-REPORT.pdf

WIFO - Austrian Institute of Economic Research, 2021. The economic impacts of Limited-Profit Housing Associations in Austria - Summary of key findings. Available at: https://cms.gbv.at/repos/files/GBV/PDF/Studien_Publikationen_GBV/Summary%20WIFO%20study_The%20economic%20impacts%20of%20limited%20profit%20housing%20associations.pdf?exp=36561&fps=fabe0600122fc77400d1f01fc6cf3d3d9d2813f3

Williams, K., Poyser, J., Hopkins, K., 2012. Accommodation, homelessness and reoffending of prisoners: Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) survey. The Ministry of Justice. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/278806/homelessness-reoffending-prisoners.pdf

Y-Foundation, 2017. A home of your own: Housing First and ending homelessness in Finland. Helsinki. Available at: https://ysaatio.fi/assets/files/2018/01/A_Home_of_Your_Own_lowres_spreads.pdf

**Yr hawl i dai digonol yng Nghymru:
y sylfaen dystiolaeth**